

A Framework for the Typology of Judicial Decisions: The Discretionary/Legal Dichotomy and Its Underlying Reasoning Criteria

Hossein Davoodi

Assistant Professor, Department of Private Law,
Kharazmi University, Tehran, Iran

Mohammad
Sharifzadeh Lari *

Ph.D Student, Private Law, Kharazmi
University, Tehran, Iran

1. Introduction

Contemporary legal systems face the fundamental challenge of balancing legal certainty with the flexibility required to achieve substantive justice in individual cases. This tension is reflected in a wide range of judicial and quasi-judicial decisions. The present research aimed to address a theoretical and practical gap in Iranian law, that is, the absence of a coherent framework for classifying judicial decisions according to the nature and scope of the

* Corresponding Author: mohammad.1.sharifzadeh@gmail.com

How to Cite: Davoodi, H & Sharifzadeh Lari, M, (2026), "A Framework for the Typology of Judicial Decisions: The Discretionary/Legal Dichotomy and Its Underlying Reasoning Criteria", Journal of Private Law Research, Vol. 14, No. 54, 183 -227. Doi: [10.22054/jplr.2026.90502.2982](https://doi.org/10.22054/jplr.2026.90502.2982)

decision-maker's authority. The argument rests on the understanding that judicial decisions can and should be fundamentally categorized as either discretionary or legal. This dichotomy is not merely semantic; it carries significant implications for reasoning criteria, methods of legal interpretation, and the scope of appellate review. The study intended to develop and justify this typological framework and demonstrate its analytical value in clarifying ambiguities in judicial reasoning, improving oversight mechanisms, and strengthening the standards of fair trial in Iran.

2. Literature Review

Existing scholarship on judicial discretion has generally followed two paths. The first consists of substantive, definitional studies focusing on conceptualizing discretion, distinguishing it from its abuse, and emphasizing the judge's role in making fair choices despite legal gaps or ambiguities. The second includes domain-specific, institutional studies that examine the concrete exercise of discretion (e.g., in determination of jurisdiction) within specific legal frameworks. Despite their contributions, a significant theoretical gap persists in the literature, particularly regarding Iranian law. It concerns the absence of a systematic, dual-focus framework that classifies judicial decisions according to the nature and scope of the decision-maker's authority into two fundamental categories: discretionary and legal. Such a framework would also develop distinct and proportionate criteria for assessing the adequacy of judicial reasoning and legal citation in each category. This study sought to fill that gap.

3. Materials and Methods

The current study adopted a descriptive–analytical method combined with a comparative approach. The descriptive–analytical method helped systematically examine Iranian statutory law (e.g., the Civil Procedure Code, the Civil Code, and the Family Protection Law), judicial precedent (particularly uniformity of judicial precedent rulings of the Supreme Court), and doctrinal scholarship. The objective was to identify, classify, and analyze the characteristics of different types of judicial decisions. The comparative approach served two purposes. First, it helped to situate the case of Iran within broader global jurisprudence concerning discretion, judicial reasoning, and oversight. Second, it offered a way to draw normative support and practical insights from established principles in other legal systems, such as the relationship between the breadth of discretion and the depth of required justification. To enrich the analysis and validate the proposed framework, the study incorporated comparative insights from administrative law principles in the United States (e.g., the requirement of reasoned decision-making) and the European Union (e.g., the principle of proportionality and the duty to give reasons). The analysis was organized into three main sections: (1) establishing the discretionary versus legal typology, (2) defining the criteria of sufficient reasoning for each category, and (3) examining the corresponding methods of legal interpretation.

4. Results and Discussion

The analysis yielded a clear and operational typology. Discretionary decisions (e.g., the appointment of a guardian, the determination of child custody, or the authorization of gender reassignment) are characterized by a high degree of personal judgment and merits-based assessment (*maşlahat*). In contrast, legal decisions are primarily defined by the application of legal rules and statutory text. This category is further divided into two subcategories: (a) decisions involving the technical application of law (e.g., awarding the damages or interpreting contractual penalty clauses), which require controlled and structured interpretation; and (b) decisions based on specifically defined legal grounds (e.g., dismissing a claim for lack of jurisdiction or issuing an eviction order upon the expiration of a lease), which amount largely to the mechanical application of clear statutory conditions.

Furthermore, the required standard of reasoning must be proportionate to this typology. For discretionary decisions, the reasoning must be justified and reasoned, emphasizing a transparent, evidence-based justification of the merits-based assessment. For legal decisions, however, the standard varies. Decisions involving the technical application of law require reasoned, documented, and justified opinions supported by substantial legal analysis. By contrast, for decisions based on specified legal grounds, a simple identification of the satisfied legal condition (i.e., a reasoned determination) is often sufficient.

The appropriate interpretive method likewise correlates with the type of decision. A realist and teleological approach is inherent in discretionary decision-making, whereas legal decisions are generally governed by a text-oriented approach. Within the category of technical legal decisions, however, considerations of equity (*insāf*) may justify a limited departure from strict textualism in order to avoid injustice. A key practical implication for judicial oversight is that appellate review of discretionary decisions should be deferential, confined to ensuring procedural fairness and the absence of abuse of discretion. By contrast, review of legal decisions—particularly those involving the technical application of law—can and should be more substantive, scrutinizing the correctness of legal interpretation and the coherence of the reasoning.

5. Conclusion

The present study proposed and supported an analytical framework for classifying judicial decisions in Iran on the basis of the discretionary/legal dichotomy. According to the findings, this framework is not merely a theoretical construct, but a practical tool capable of clarifying frequently blurred criteria governing judicial reasoning, legal citation, and review. Recognizing the inadequacy of the one-size-fits-all approach, the framework advocates a proportionate model. In this respect, discretionary decisions require reasoning that justifies the exercise of judgment, while legal decisions require reasoning that demonstrates fidelity to, and correct interpretation of, the law. The implementation of this differentiated approach—through judicial training, clear guidelines from the Supreme Court, and informed appellate practice—holds considerable potential for improving the quality of adjudication,

strengthening judicial legitimacy, and balancing the competing demands of flexibility and predictability within Iran's legal system. Future research may extend this framework to quasi-judicial and administrative decision-making bodies.

Keywords: Judicial Decisions, Judicial Discretion, Legal Interpretation, Sufficiency of Reasoning, Legal Citation, Comparative Study, Iranian Legal System.

چارچوبی برای گونه‌شناسی تصمیمات قضایی: دو گانه «صلاح دیدی - حقوقی» و تحلیل معیارهای استدلال در آن

 حسین داوودی

استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

 محمد شریف‌زاده لاری*
دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه خوارزمی، تهران،
ایران

چکیده

این مقاله با هدف تحلیل و ارزیابی تصمیمات قضایی و شبه قضایی، چارچوب تحلیلی مبتنی بر معیار «نوع و میزان اختیار تصمیم گیر» ارائه می‌دهد. محور اصلی، تقسیم‌بندی این تصمیمات به دو گونه اساسی «صلاح دیدی» و «حقوقی» است. با اتخاذ روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد تطبیقی، این پژوهش نشان می‌دهد که الزام به استدلال و معیارهای کافی بودن آن در این دو گونه یکسان نیست و باید متناسب با ماهیت ذاتی هر کدام تنظیم گردد. یافته‌ها حاکی از آن است که تصمیمات صلاح دیدی (مانند نصب قیم) بر ارزیابی مصلحت جویانه استوار بوده و استدلال در آن‌ها باید معطوف به توجیه این مصلحت‌سنجی با اتکا به مستندات واقعی و کارشناسی باشد. در مقابل، تصمیمات حقوقی، خود به دوزیر گونه تقسیم می‌شوند: تصمیمات «اعمال فنی قانون» که نیازمند تفسیر کنترل‌شده و استناد به قوانین هستند و تصمیمات «با جهات قانونی معین» که ماهیت اجرایی داشته و استدلال در آن‌ها، صرفاً به اشاره به ماده قانونی محدود می‌شود. مطالعه تطبیقی اصل تناسب در نظام‌هایی مانند ایالات متحده و اتحادیه اروپا مؤید این تقسیم‌بندی و لزوم تفاوت در معیار استدلال‌نویسی است. کاربری این چارچوب دو گانه، می‌تواند معیار واقع‌بینانه‌ای برای نظارت قضایی مراجع عالی فراهم آورده و به ارتقای کیفیت استدلال‌نویسی و تحقق دادرسی منصفانه بینجامد.

واژگان کلیدی: تصمیمات قضایی، صلاح دید قضایی، تفسیر قانون، کافی بودن استدلال، استناد قانونی.

مقدمه

نظام‌های حقوقی معاصر، برای تحقق عدالت و کارآمدی دادرسی، ناگزیر از بهره‌گیری از طیفی از تصمیمات قضایی و شبه‌قضایی هستند که از حیث معیار تصمیم‌گیری و میزان اختیار مرجع تصمیم‌گیر با یکدیگر تفاوت‌های بنیادینی دارند. در این میان، تمایز میان تصمیمات صلاح‌دیدی (که بر مبنای مصلحت‌سنجی و ارزیابی موردی استوارند) و تصمیمات حقوقی (که التزام به متن قانون و تفسیر فنی آن را می‌طلبند) ازجمله کلیدی‌ترین، اما کمتر تحلیل‌شده‌ترین تقسیم‌بندی‌ها در نوشته‌های حقوقی ایران به‌شمار می‌رود. فقدان چارچوبی نظام‌مند برای تبیین این دوگونه تصمیم‌گیری و به‌تبع آن، معیارهای متفاوت ارزیابی کافی‌بودن استدلال و استناد در هر یک، به نارسایی در نظارت مراجع عالی و حتی تضییع حقوق اصحاب دعوا انجامیده است. این پژوهش با این فرض آغاز می‌شود که اتخاذ رویکرد تقسیم‌بندی تصمیمات براساس معیار «میزان اختیار تصمیم‌گیر» و «نوع تفسیر قانون»، نه تنها تحلیل دقیق‌تری از تصمیمات فرایند دادرسی ارائه می‌دهد، بلکه معیارهای سنجش کیفیت رای را نیز واقع‌بینانه‌تر می‌سازد.

هدف اصلی این مقاله، ارائه و تبیین تقسیم‌بندی از تصمیمات قضایی و شبه‌قضایی در حقوق ایران است که بر اساس معیار صلاح‌دیدی یا حقوقی‌بودن تصمیم استوار شده باشد. در راستای این هدف کلان، اهداف فرعی زیر دنبال می‌شوند:

* تحلیل ویژگی‌ها، مبانی و قلمروی تصمیمات صلاح‌دیدی و انواع آن (با تأکید بر ماهیت مصلحت‌سنجانه و نقش عوامل خارجی مانند زمان و مکان)؛

* تحلیل ویژگی‌ها، مبانی و قلمرو تصمیمات حقوقی و زیرگونه‌های آن (شامل تصمیمات مبتنی بر اعمال فنی قانون و تصمیمات با جهات قانونی معین)؛

* تعیین معیارهای کافی‌بودن استدلال و استناد برای هریک از انواع تصمیمات فوق با توجه به ماهیت متفاوت آن‌ها؛

* بررسی نقش انواع تفسیر قانون (متن‌محور، واقع‌گرا و غایت‌نگر) در هر دسته از تصمیمات؛

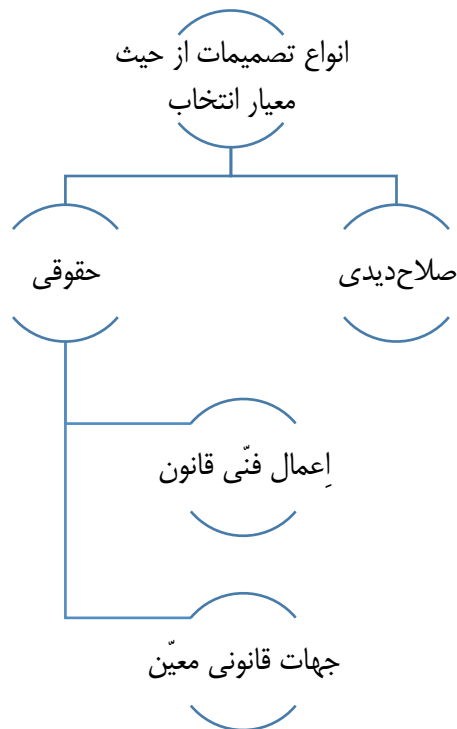
* انجام مطالعه برخی نظام‌های حقوقی (مانند حقوق عرفی و حقوق اداری ایالات متحده و اروپا) برای غنی‌سازی تحلیل و ارائه چارچوبی کارآمد. در این راستا، هر جا در قوانین یا رویه قضایی خارجی، از جمله قوانین کشور انگلستان، به نقش استدلال در تصمیمات صلاح‌دید اشاره گردیده، بدان پرداخته شده است.

برای دست‌یابی به اهداف فوق، این مقاله در سه بخش اصلی سازمان یافته است: بخش نخست: به ارائه تقسیم‌بندی و تحلیل انواع تصمیمات از حیث معیار انتخاب (تصمیمات صلاح‌دید و حقوقی و زیرمجموعه‌های آن‌ها) می‌پردازد. بخش دوم: معیارهای کافی بودن استدلال و استناد را در هریک از انواع تصمیمات با استناد به قوانین داخلی و رویه‌های تطبیقی، مورد بررسی قرار می‌دهد. بخش سوم: نقش و جایگاه انواع تفسیر قانون (تفسیر متن‌محور، واقع‌گرا و غایت‌نگر) را در هریک از اقسام تصمیمات تحلیل می‌کند. مقاله با جمع‌بندی یافته‌ها و ارائه نتیجه‌گیری نهایی به پایان می‌رسد.

بررسی پیشینه پژوهش‌های مرتبط نشان می‌دهد که موضوع صلاح‌دید قضایی عمدتاً در دو مسیر کلی مورد تحلیل قرار گرفته است: نخست، مطالعات ماهوی و تعریف‌پردازانه که بر تبیین مفهوم، حدود و تمایز صلاح‌دید مشروع از سوءاستفاده قضایی متمرکز بوده و بر انتخاب منصفانه از میان گزینه‌های قانونی در فضای خلأ یا ابهام تأکید دارند. دوم، مطالعات حوزه‌محور و نهادی که مصادیق و قلمروهای اعمال صلاح‌دید (مانند احراز صلاحیت، تعیین قانون حاکم و آیین دادرسی) را در یک نظام حقوقی خاص مانند دیوان بین‌المللی دادگستری بررسی نموده‌اند. با وجود ارزش این پژوهش‌ها، خلا نظری آشکاری در نوشته‌های موضوع، به‌ویژه در حقوق ایران احساس می‌شود: فقدان چارچوب نظام‌مند و دوگانه‌نگر که کلیت تصمیمات قضایی را بر اساس «میزان و نوع اختیار تصمیم‌گیر» به دو گونه اساسی «صلاح‌دید» و «حقوقی» تقسیم کرده و به تبع آن، معیارهای متفاوت و متناسب سنجش کافی بودن استدلال و استناد را برای هرگونه پیشنهاد نماید. این پژوهش با پر نمودن این خلا، درصدد است با ارائه الگویی تحلیلی که انعطاف تصمیمات مصلحت‌محور را با قطعیت تصمیمات قانون‌محور هم‌زمان به رسمیت می‌شناسد، مبنایی برای نظارت قضایی و ارتقای کیفیت استدلال‌نویسی فراهم آورد.

اهداف موردانتظار (در یک نگاه) بدین شرح می‌باشند:

- ارائه الگوی تحلیل دوگانه (صلاح‌دیدی/حقوقی) برای فهم دقیق‌تر تصمیمات فرایند دادرسی؛
- تبیین این که الزام به استدلال یکسان نیست و براساس نوع تصمیم از «موجه و مدلل بودن» تا «مستدل، مستند و موجه بودن» در نوسان است؛
- نشان دادن این که نظارت مراجع عالی بر هر دسته از تصمیمات، باید متناسب با ماهیت آن باشد (نظارت محدود بر تصمیمات صلاح‌دیدی و نظارت دقیق‌تر بر تصمیمات حقوقی).

۱. انواع تصمیمات از حیث معیار انتخاب

در نظام قضایی ایران، تصمیمات دادگاه از حیث معیار انتخاب، به دو دسته اساسی صلاح‌دیدی و حقوقی تقسیم می‌شوند که هریک دارای ویژگی‌های متمایزی هستند: تصمیمات صلاح‌دیدی، به دادرس این اختیار را می‌دهد که با توجه به شرایط خاص پرونده

و بر مبنای مصلحت، رای صادر کند مانند حضانت طفل. در مقابل، تصمیمات حقوقی آن دسته از آرای‌هایی هستند که دادرس مکلف است طبق نص قانون و بدون اختیار یا با اختیار اندکی عمل نماید مانند حکم به بطلان قرارداد فاقد شرایط اساسی صحت معامله (ماده ۱۹۰ قانون مدنی) یا الزام به اجرای تعهد قراردادی.

تمایز کلیدی این دو نوع تصمیم در میزان اختیارات قضایی است؛ به گونه‌ای که در تصمیمات صلاح‌دیدی، عنصر قضاوت شخصی دادرس نقش پررنگی دارد، حال آن‌که در تصمیمات حقوقی، تفسیر متن قانون حاکم است. در واقع این تقسیم‌بندی نشان‌دهنده درجات مختلف اختیارات قضایی در مواجهه با پرونده‌های گوناگون است که هم انعطاف‌پذیری لازم را برای تحقق عدالت فراهم می‌آورد و هم از خودسری و تفسیرهای شخصی جلوگیری می‌نماید.

۱-۱. تصمیمات صلاح‌دیدی

هارت استدلال می‌کند که زبان قواعد حقوقی به دلیل ماهیت ذاتی خود، دارای «بافت باز» است. این بدان معناست که قواعد کلی در مواجهه با موارد خاص و پیش‌بینی‌نشده دچار ابهام می‌شوند و به عبارت دیگر یک «منطقه مرزی» ایجاد می‌کنند. در این منطقه، قانون ساکت است و به قاضی صلاح‌دید می‌دهد تا باتوجه به اهداف اجتماعی، عدالت و منطق، تصمیم مناسب را اتخاذ کند. هارت تصریح می‌کند که در مناطق ابهام‌آمیز قانون، قاضی ناگزیر است تا برای تصمیم‌گیری به ملاحظات اخلاقی، اجتماعی و سیاست‌های کلی (که هارت آنها را «اصول» می‌نامد) رجوع کند. این فرایند نه تفسیر مکانیکی، بلکه انتخاب آگاهانه مبتنی بر عقلانیت عملی است.^۱

برخی دیدگاه‌ها، حاکی از آن است که وقتی دادرس به نتیجه‌ای متفاوت از تطبیق صرف امور موضوعی و حکمی می‌رسد، در واقع در حال اعمال صلاح‌دید قضایی است.^۲

1. H.L.A. Hart, *The Concept of Law*, 3rd ed. (Oxford: Oxford University Press, 2012) pp. 124–136 and pp. 200–212.

2. T. Bingham, “Differences between a Judgment and a Reasoned Award”, *The Arbitrator*, Vol. 15, No. 2, (1997), pp. 67-72.

برخی اساتید، صلاح دید را به تفسیر قانون به شیوه‌ای سازگار با پرونده در حقوق نانوشته تعبیر نموده‌اند.^۱ بعضی صاحب‌نظران بیان نموده‌اند: دستور دادگاه در حقوق ایران، علی‌القاعده مربوط به اختیارات صلاح‌دیدی دادگاه است^۲ و صاحب‌نظران دیگر، صلاح دید دادگاه را معادل تشخیص و چگونگی تمیز حق، عنوان و بیان نموده‌اند: «نظر دادگاه، همان تشخیص و صلاح دید دادگاه در جریان دادرسی و چگونگی تمیز حق براساس قانون است. برای نمونه میزان خسارت احتمالی (تبصره ماده ۱۰۸ قانون آیین دادرسی مدنی)، صدور قرار و انجام کارشناسی (مواد ۲۵۷ و ۲۵۹ قانون آیین دادرسی مدنی) و مواردی از این گونه، به تشخیص دادگاه و صلاح دید اوست و برجسته‌ترین جهت انجام قرار کارشناسی، تشخیص و صلاح دید دادگاه است.»^۳

تصمیمات صلاح‌دیدی در این پژوهش، به تصمیماتی اطلاق می‌شود که به تصمیم‌گیر اجازه داده شده به جای اعمال فنی یا خشک قانون، مصلحت شخص متأثر از تصمیم یا مصلحت کشورش را در نظر بگیرد. تصمیم‌گیر می‌بایست به سطحی از پختگی، تجربه و بلوغ فکری رسیده باشد که بتواند مصلحت را تشخیص داده و بهترین راه حل را به صلاح دید خود انتخاب نماید. در این تصمیمات، نیاز نیست تصمیم‌گیر به حقوق مسلط باشد و شاید بتوان این تصمیمات را از قبیل جواز ازدواج دختر بدون اذن پدر یا اعطای تابعیت به شوهر خارجی زوجه ایرانی، برعهده اشخاص غیرحقوقی مانند روان‌شناسان یا مأمورین سیاسی دولتی نیز قرار داد.

علی‌رغم این، تصمیم‌گیری صلاح‌دیدی ماهیتاً با احکام فنی و مکانیکی حقوقی متفاوت است؛ چراکه در آن، تصمیم‌گیر از میان گزینه‌های ممکن، گزینه‌ای را که به

۱. دادرسان در کامن‌لا غالباً این اختیار را دارند تا قانون را در هر پرونده به شیوه‌ای تفسیر کنند که با آن پرونده سازگار است؛ به این اختیار در حقوق آمریکا، دیسکرسن می‌گویند. حسن جعفری‌تبار، دیو در شیشه در فلسفه رویه قضایی، ویراست سوم (تهران: نگاه معاصر، ۱۴۰۰) ص ۱۴۵.

۲. عبدالله شمس، آیین دادرسی مدنی، جلد دوم، چاپ چهاردهم (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۲) صص ۲۸۲-۲۸۳.

۳. فریدون نهرینی، آیین دادرسی مدنی، جلد سوم: فرایند دادرسی و صدور رای، چاپ دوم (تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۴۰۰) صص ۲۶۹ و ۳۰۴-۳۰۵.

مصلحت می‌داند برمی‌گزیند.^۱ ویژگی بارز تصمیمات صلاح‌دیدی، استقلال دادرس از قواعد حقوقی صرف است، به گونه‌ای که بتواند با توجه به شرایط خاص هر پرونده مصلحت‌سنجی کند. برای مثال اعطای تابعیت به دانشمند برجسته‌ای که خدمات گسترده‌ای در کشورمان انجام داده، هرچند تبعه کشور جهان‌سوم است یا عدم موافقت با اعطای تابعیت به مجرم فراری تبعه کشوری پیش‌رفته، می‌بایست به صلاح‌دید تصمیم‌گیر واگذار گردد.

اگرچه این تصمیمات باید در چارچوب راهنما یا معیارهای کلی اتخاذ شوند، اما ذاتاً فردی و وابسته به قضاوت شخصی دادرس هستند^۲ و عمدتاً در مواردی به کار می‌روند که نیازمند قضاوت انعطاف‌پذیر و تشخیص موردی می‌باشند. در این فرایند، منافع اشخاص ارزیابی می‌شود و صرفاً به قانون و اصول فنی حقوقی بسنده نمی‌گردد. ملاحظاتی مانند منافع محجوران یا سایر عوامل نیز در این تصمیم‌گیری‌ها مدّ نظر قرار می‌گیرند.^۳

در اتخاذ این دسته از تصمیمات، اصل تفرید قضایی، نقشی بنیادین ایفا می‌کند؛ چرا که ماهیت آن‌ها مستلزم بررسی شخصی‌شده اوضاع و احوال هر پرونده است. به عنوان مثال، نمی‌توان با یک قاعده کلی و عام حکم کرد که در همه موارد، مادر لزوماً و به طور خودکار باید قیم فرزند صغیر شود. چه بسا در مواردی مشخص، قرائن و شواهد عینی، حاکی از عدم صلاحیت مادر باشد مانند ابتلای به اعتیاد مواد مخدر، سابقه تکدی‌گری یا اعمال خلاف اخلاق حسنه. در چنین شرایطی، ممکن است فرد دیگری مانند عموی کودک که از وجاهت اجتماعی و اعتبار اخلاقی برخوردار است، گزینه مناسب‌تری برای قیمومت تشخیص داده شود. این‌جاست که برداشت شخصی و قضاوت دادرس، بر پایه مستندات پرونده، به عنوان عنصری کلیدی در اعمال صلاح‌دید ظاهر می‌شود. این برداشت

1. W. Lacey, "Judicial Discretion and Human Rights: Expanding the Role of International Law in the Domestic Sphere", Melbourne Journal of International Law, Vol. 5, No. 1, (2004), pp. 108-147.

2. M. Kirby, "Ex Tempore Judgments - Reasons on the Run", University of Western Australia Law Review, Vol. 25, No. 2, (1995), pp. 219-240.

3. Legault v Canada (Minister of Citizenship and Immigration), [2002] 4 FC 358 (Federal Court of Appeal).

می‌تواند متأثر از نظام ارزشی، تجربیات زیستی و دغدغه‌های حرفه‌ای دادرس باشد. برای نمونه ممکن است دادرسی با پیشینه فقهی، بیشتر بر رعایت موازین شرعی و اخلاقی مانند حجاب یا پرهیز از مصرف الکل توسط مادر تمرکز کند، حال آن‌که دادرسی دیگر، شایستگی‌های عملی و مدیریتی مانند سطح تحصیلات و توانایی اداره امور مالی کودک را معیار اصلی ارزیابی قرار دهد. تنوع در این دیدگاه‌ها نه تنها اجتناب‌ناپذیر، بلکه در چارچوب قانون، مشروع و بازتاب‌دهنده غنای قضاوت انسانی در تطبیق قانون با واقعیت‌های پیچیده زندگی است.

با این حال باید توجه داشت که دخالت بیش‌ازحد مراجع تجدیدنظر، در ارزیابی تصمیمات صلاح‌دید، رویه‌ای نادرست تلقی می‌شود،^۱ زیرا مقام بازبینی مجاز نیست به جای مرجع صادرکننده رای، صلاح‌دید خود را اعمال کند. این محدودیت، از آن‌جا ناشی می‌شود که ماهیت چنین تصمیماتی، مستلزم ارزیابی مستقیم و انعطاف‌پذیر از شرایط خاص هر پرونده است، امری که معمولاً در اختیار مرجع نخستین قرار دارد؛ بنابراین، کنترل قضایی بر این تصمیمات، عمدتاً باید به بررسی رعایت تشریفات و اصول کلی انصاف محدود شود، نه جایگزینی نظر تجدیدنظر با نظر مرجع پایین‌تر.

فرض نمایید دادخواستی با خواسته جواز تغییر جنسیت به دادگاه نخستین ارسال شده است. دادرس نخستین، با مواجهه حضوری با خواهان و رویت مستقیم وضعیت جسمی و روحی وی (شامل تن صدا، حرکات، نوع پوشش، نظرات والدین خواهان، گواهی شهود و همچنین با دریافت بی‌واسطه نظریه‌های کارشناس روان‌شناسی و پزشکی قانونی)، پس از ارزیابی همه‌جانبه این قرائن عینی و تخصصی، حکم به جواز تغییر جنسیت صادر نموده است. در چنین مواردی، شأن و وظیفه اصلی دادگاه تجدیدنظر، نه تکرار فرایند گردآوری و سنجش ادله موضوعی، بلکه نظارت بر رعایت صحیح تشریفات دادرسی، انطباق توصیف حقوقی با وقایع ثابت‌شده و تفسیر درست قوانین توسط دادگاه نخستین است. از آن‌جا که

1. Mary Liston, "Alert, Alive and Sensitive": Baker, the Duty to Give Reasons, and the Ethos of Justification in Canadian Law", The Supreme Court Law Review, Vol. 26, No. 1, (2004), pp. 133-162.

Iacobucci and Cory JJ., Dissenting, "Dissenting Opinion in Baker v. Canada (Minister of Citizenship and Immigration)", [1999] 2 S.C.R. 817, paras 78-81.

دادگاه تجدیدنظر از تماس مستقیم و بی‌واسطه با اصحاب دعوا و ادله موضوعی برخوردار نیست، باید صلاحیت و توان قضاوتی دادگاه نخستین در ارزیابی مصلحت و اعمال صلاح‌دید بر مبنای این مشاهدات مستقیم محترم شمرده شود؛ بنابراین، رویه صحیح آن است که دادگاه تجدیدنظر از «دادرسی از دور» و جایگزینی صلاح‌دید خود با نظر دادگاه صادرکننده رای خودداری نماید و اصل را بر صحت آن قرار دهد؛ مگر آن که اشتباهی آشکار یا نقض صریح قانون در روند رسیدگی یا استنباط حقوقی احراز شود که در این صورت، مداخله اصلاحی دادگاه تجدیدنظر موجه و ضروری خواهد بود. این رویکرد نه تنها حرمت مرحله نخستین دادرسی و تخصص قاضی آن را پاس می‌دارد، بلکه از اطاله دادرسی و ورود مجدد به ارزیابی‌های موضوعی نیز جلوگیری می‌نماید.

حضانة صغیر در مواد^۱ ۲۹، ۴۲، ۴۳ و ۴۵ قانون حمایت خانواده؛ بعضی تصمیمات امور حسبی^۲ از قبیل تعیین قیّم و عزل وی که مصلحت محجور، عزل وصی که مصلحت

۱. قانون حمایت خانواده ماده ۲۹. دادگاه ضمن رای خود ... در مورد چگونگی حضانة و نگهداری اطفال و نحوه پرداخت هزینه‌های حضانة و نگهداری، تصمیم مقتضی اتخاذ می‌نماید.

۲. قانون حمایت خانواده. ماده ۲۹. ... دادگاه باید باتوجه به وابستگی عاطفی و مصلحت طفل، ترتیب، زمان و مکان ملاقات وی با پدر و مادر و سایر بستگان را تعیین کند. ...

قانون حمایت خانواده. ماده ۴۱. هرگاه دادگاه تشخیص دهد توافقات راجع به ملاقات، حضانة، نگهداری و سایر امور مربوط به طفل برخلاف مصلحت او است یا در صورتی که مسئول حضانة از انجام تکالیف مقرر خودداری کند و یا مانع ملاقات طفل تحت حضانة یا اشخاص ذی‌حق شود، می‌تواند در خصوص اموری از قبیل واگذاری امر حضانة به دیگری یا تعیین شخص ناظر با پیش‌بینی حدود نظارت وی با رعایت مصلحت طفل، تصمیم مقتضی اتخاذ کند.

قانون حمایت خانواده. ماده ۴۲. صغیر و مجنون را نمی‌توان بدون رضایت ولی، قیّم، مادر یا شخصی که حضانة و نگهداری آنان به او واگذار شده است از محل اقامت مقرر بین طرفین یا محل اقامت قبل از وقوع طلاق به محل دیگر یا خارج از کشور فرستاد؛ مگر این که دادگاه آن را به مصلحت صغیر و مجنون بداند.

قانون حمایت خانواده. ماده ۴۳. حضانة فرزندان که پدرشان فوت شده با مادر آنها است؛ مگر آن که دادگاه به تقاضای ولی قهری یا دادستان، اعطای حضانة به مادر را خلاف مصلحت فرزند تشخیص دهد. قانون حمایت خانواده. ماده ۴۵.

رعایت غبطه و مصلحت کودکان و نوجوانان در کلیه تصمیمات دادگاه‌ها و مقامات اجرایی الزامی است.

۳. قانون امور حسبی. ماده ۱. «امور حسبی اموری است که دادگاه‌ها مکلفند نسبت به آن امور اقدام نموده و تصمیمی اتخاذ نمایند بدون این که رسیدگی به آنها متوقف بر وقوع اختلاف و منازعه بین اشخاص و اقامه دعوی از طرف آنها باشد.»

موصی لهم، ضم امین که مصلحت مالک اموال، حکم رشد که مصلحت صغیر و حکم موت فرضی که مصلحت غایب مفقودالاثار در نظر گرفته می شود. تصمیم به الزام زوج به پرداخت تا نصف اموالی که در زمان ازدواج به دست آورده به زوجه، به دلیل شرط تنصیف^۱ که انصاف قضایی و مصلحت زوج مد نظر است، حکم به جواز تغییر جنسیت که اخلاق حسنه، ملاک صلاح دید است یا حکم به جواز ازدواج دختر، بدون اذن پدر که مصلحت دختر ملاک قرار می گیرد. همچنین تصمیمات سیاسی مانند اعطای شهروندی، تابعیت، اجازه ازدواج زنان ایرانی با اتباع خارجی و اجازه اقامت و کار اتباع خارجی در خاک ایران که منافع ملی کشور مد نظر قرار خواهد گرفت و در حکم به تغییر نام اشخاص که جلوگیری از تزلزل در اسناد هویتی و رسمی به عنوان صلاح دید در نظر گرفته می شود. در نظام قضایی ایران، تصمیمات صلاح دیدی به دلیل ماهیت انعطاف پذیر و شخصی شان، همواره تحت تأثیر عوامل متعدد و متنوعی قرار دارند. اتخاذ این تصمیمات، بیشتر جنبه شخصی دارد و از پرونده ای به پرونده دیگر متفاوت است. مثلاً دادرسی ممکن است اجازه ازدواج دختر با کره ۱۴ ساله که پدر و پدر بزرگ ندارد را صادر ننماید؛ لکن در پرونده ای دیگر با خواسته جواز ازدواج دختر بدون اذن پدر برای دختر ۴۰ ساله شاغلی که پدرش مخالف ازدواج اوست موافقت کند. همچنین شخصیت تصمیم گیر، در اتخاذ این تصمیمات مؤثر است. معیارهای این تصمیمات، در قانون شمرده نشده و به صلاح دید تصمیم گیر واگذار گردیده است.

در اتخاذ این تصمیمات، وقایع موضوعی پرونده، سیاست حکومتی، زمان و مکان تصمیم و پیش زمینه تصمیم گیر، مهم و مؤثر می باشند. فرضاً جواز تغییر نام مذهبی به ملی، به پیش زمینه تصمیم گیر و این که در چه برهه ای از زمان، این درخواست انجام گردیده، وابسته است. احتمال موفقیت این دعوا در ابتدای انقلاب سال ۱۳۵۷ ایران کمتر بود.

۱. متن شرط تنصیف بدین شرح می باشد: ضمن عقد نکاح زوج شرط نمود هرگاه طلاق بنا به درخواست زوجه نباشد و طبق تشخیص دادگاه، تقاضای طلاق ناشی از تخلف زن از وظایف همسری یا سوء اخلاق و رفتار وی نباشد، زوج موظف است تا نصف دارایی موجود خود را که در ایام زناشویی با او به دست آورده یا معادل آن را طبق نظر دادگاه، بلاعوض به زوجه منتقل کند.

همچنین تصمیم به اعطای روادید و اقامت نیز به سیاست حکومت و زمان و مکان وابسته است. فرضاً در کشورهایی که با کمبود نیروی کار مواجه و مهاجرپذیر می‌باشند ممکن است این مجوز راحت‌تر صادر شود تا در کشورهایی که با بیکاری دست‌به‌گریبان هستند. همچنین زمان و مکان، در اتخاذ تصمیمات اجازه کار به پزشکان خارجی در ۵۰ سال پیش در کشور ایران که کمبود کادر درمان وجود داشت و سیاست کنونی اخراج اتباع بیگانه، در اتخاذ تصمیمات صلاح‌دیدنی نقش مؤثری بازی می‌کنند. مکان نیز در اتخاذ تصمیمات صلاح‌دیدنی مؤثر است. به فرض تعیین عمو یا مادر به‌عنوان قیم، بسته به منطقه‌ای از کشور که تصمیم در آن اتخاذ می‌گردد (مانند مناطق عشیره‌ای یا پایتخت کشور) متفاوت است.

فرض کنید حکم به پرداخت نصف اموال به زوجه‌ای که قبل از رفتن زیر سقف مشترک با همسرش، مهریه سنگین خود را به اجرا گذاشته و اموال شوهر را توقیف نموده و این چندمین باری است که اقدام به اخذ مهریه از زوج‌های مختلف می‌نماید، هرچند حکمی قانونی است لکن منصفانه به نظر نمی‌رسد. حال آن‌که این اختیارات صلاح‌دیدنی هرچند گسترده، همواره باید در چارچوب قانون و با رعایت عدالت و انصاف اعمال شود تا بتوانند به بهترین شکل به نیازهای متغیر جامعه پاسخ گویند.

تصمیمات صلاح‌دیدنی با وجود ماهیت انعطاف‌پذیر خود نیازمند رعایت حداقلی از اصول دادرسی منصفانه هستند، هرچند این الزامات به سخت‌گیری رعایت اصول دادرسی در تصمیمات حقوقی نمی‌باشد. در این تصمیمات، تمرکز اصلی بر جمع‌آوری مستندات کارشناسی و بررسی مصلحت‌سنجانه است تا رعایت تشریفات کامل دادرسی. باین حال حتی در این موارد نیز بایستی حداقل تضمین‌های حقوقی مانند امکان اعتراض و دسترسی به مستندات تصمیم حفظ شود؛ چراکه این تصمیمات اغلب تأثیر مستقیم بر وضعیت حقوقی افراد دارد.

در فرایند اتخاذ تصمیمات صلاح‌دیدنی، رعایت حقوق آیینی از قبیل داشتن فرصت مناسب تدارک دفاع؛ تشکیل جلسه و اطلاع از دادرسی؛ برخورداری از نماینده مؤثر

حقوقی و توازن در حقوق آیینی طرفین^۱، اصل تناظر و ...، سخت گیرانه تر از تصمیمات حقوقی نیست و عدم رعایت آن‌ها، لزوماً به نقض تصمیم منجر و تخلف انتظامی تصمیم گیر محسوب نمی گردد؛ چراکه حصول به تصمیم صحیح و منصفانه نیازمند حضور طرفین و مناظره ایشان و تسلط طرفین به امور حکمی نیست و بیشتر مربوط به رعایت مصلحت بوده و امور موضوعی نیز توسط تصمیم گیر و از طریق مراجع رسمی و قانونی جمع آوری می گردد.

قاعده منع تحصیل دلیل، در این تصمیمات رنگ می بازد؛ چراکه تصمیم گیر ملزم به جمع آوری ادله و امور موضوعی برای اعمال صحیح صلاح دید است و عدم رعایت این قاعده منجر به خروج تصمیم گیر از بی طرفی و نقض تصمیم و مجازات انتظامی تصمیم گیر نمی گردد.

۲-۱. تصمیمات حقوقی

در مقابل تصمیمات صلاح دیدی، تصمیمات حقوقی قرار دارد که تصمیم گیر ملزم به اعمال فنی قانون یا جهات قانونی معین است و قدرت صلاح دیدی محدودی دارد یا ندارد. برخلاف تصمیمات صلاح دیدی که بر مبنای مصلحت سنجی و ارزیابی کارشناسی اتخاذ می شوند، در تصمیمات حقوقی، دادرس موظف است با تطبیق موضوع با قانون، حکم صادر نماید. این ویژگی موجب می شود تصمیمات حقوقی، از قابلیت پیش بینی بیش تری برخوردار بوده و وحدت رویه قضایی را تضمین نماید.

این تصمیمات، طیف وسیعی را در بر می گیرند از جمله می توان به موارد زیر اشاره کرد: صدور گواهی انحصار وراثت، حکم به تقسیم ترکه متوفی، توقیف رسیدگی در دیوان عالی کشور در صورت صدور قرار قبولی درخواست اعاده دادرسی (ماده ۴۳۴ قانون آیین دادرسی مدنی)، قرار رد دادخواست وخواهی به علت عدم تقدیم دادخواست در

۱. حسین داوودی و محمد شریف زاده لاری، «اصل برابری سلاح ها با نگاهی تطبیقی به اسناد و رویه قضایی خارجی و آیین دادرسی مدنی ایران»، مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، دوره ۱۴، شماره ۳۳، (۱۴۰۲)، صص ۷۳-۹۶.
<https://doi.org/10.22034/law.2023.55236.3239>

مهلت مقرر به عذر عدم اطلاع از آن (تبصره ۱ ماده ۳۳۹ قانون آیین دادرسی مدنی)، قرار رد دعوا به دلیل استرداد دعوا پس از ختم مذاکرات اصحاب دعوا با رضایت خوانده (قسمت اول بند ج ماده ۱۰۷ قانون آیین دادرسی مدنی)، حکم به پرداخت خسارت مادی و معنوی از باب مسئولیت مدنی، قرار رد دعوا به دلیل استرداد دعوا پیش از ختم مذاکرات اصحاب دعوا (بند ب ماده ۱۰۷ قانون آیین دادرسی مدنی)، قرار رد دعوا به دلیل اقامه دعوا خارج از مهلت قانونی (بند ۱۱ ماده ۸۴ قانون آیین دادرسی مدنی)، قرار رد دعوا به دلیل ایراد امر قضاوت‌شده، قرار رد دعوا به دلیل جزمی‌نبودن دعوا (بند ۹ ماده ۸۴ قانون آیین دادرسی مدنی)، حکم الزام به تنظیم سند رسمی، حکم به محکومیت خوانده به پرداخت مبلغی معین بابت دین، حکم تخلیه ید، دستور تخلیه عین مستأجره از دادگاه صلح، حکم بر الزام محکوم‌علیه به انجام فعلی معین برای خوانده، حکم به رفع تصرف عدوانی (ماده ۱۷۵ ق قانون آیین دادرسی مدنی).

تصمیمات حقوقی در نظام قضایی ایران از حیث میزان تبعیت از قانون به دو دسته متمایز تقسیم می‌شوند: نخست تصمیمات اعمال فنی قانون که ضمن داشتن چارچوب قانونی مشخص، به دادرس اختیار نسبی در تفسیر مفاهیم و تشخیص مصادیق می‌دهند مانند حکم به پرداخت وجه التزام یا حکم به الزام زوج به طلاق زوجه به دلیل عسر و حرج زوجه که مستلزم تفسیر قضایی و استدلال حقوقی برای تطبیق موضوع با قانون است. دوم، تصمیمات با جهات قانونی معین مانند اجرائیه مستقیم مدنی چک یا دستور تخلیه اماکن مسکونی، به سبب سپری‌شدن مهلت اجاره که مستلزم تطبیق دقیق و مکانیکی با نص قانون بوده و دادرس در آن‌ها صرفاً به عنوان مجری قانون عمل می‌نماید. این تقسیم‌بندی که از اختیارات تفسیری کنترل‌شده تا سخت‌ترین شکل اجرای قانون را دربر می‌گیرد، نشان‌دهنده سلسله‌مراتب انعطاف‌پذیری در نظام تصمیم‌گیری قضایی ایران است به گونه‌ای که در یک سو تصمیمات نیازمند تبیین معیارهای تشخیص و در سویی دیگر، تصمیمات کاملاً قابل پیش‌بینی قرار می‌گیرند.

۱-۲-۱. تصمیمات با اعمال فنی قانون (حقوقی تخصصی)

برای اتخاذ تصمیمات حقوقی اعمال فنی قانون، تخصص حقوقی نیاز است و صدور آنها، به طور انحصاری در صلاحیت حقوق دانان قرار دارد، نه مأموران اداری یا افراد غیرمتخصص. در این تصمیمات، تصمیم گیر، میزانی از اختیار برای انتخاب از بین راه حل های قانونی ممکن دارد. به بیان دیگر، دست تصمیم گیر در اعمال فنی قانون، بازتر از تصمیمات با جهات قانونی معین است.

قانون گذار در این تصمیمات، تصمیم گیر را ملزم به اتخاذ تصمیمی خاص ننموده و اگر تصمیم متخذه، از میان راه حل های قانونی باشد، تصمیم گیر مرتکب تخلف انتظامی نشده است. این تصمیمات - مانند جبران خسارت مادی و معنوی ناشی از مسئولیت مدنی، حکم به تخلیه عین مستأجره اعیان استیجاری مشمول قانون روابط موجر و مستأجر سال ۱۳۵۶، حکم به اعلام صحت یا بطلان نکاح یا طلاق گذشته، حکم به پرداخت اجرت المثل ایام زوجیت، حکم به پرداخت بهره به خواهان حقیقی در قراردادهای پرداخت سود از نوع وجه رایج کشور و ... ویژگی های متمایزی دارند: از یک سو نیازمند تفسیر حقوقی مفاهیم قانونی و تطبیق آنها با امور موضوعی پرونده هستند و از سویی دیگر به دادرس این اختیار را می دهند که از میان راه کارهای متعدد قانونی، منصفانه ترین راه حل را انتخاب نماید.

این گونه تصمیمات که مبانی آنها در قانون پیش بینی شده، نه تنها نشان دهنده هنر قضایی در تطبیق قواعد کلی با موارد خاص است، بلکه تعادل ظریفی بین انعطاف پذیری قضایی و التزام به قانون برقرار می سازد، به گونه ای که دادرس ضمن بهره گیری از دانش تخصصی خود در تحلیل ادله و اصول حقوقی، از آزادی عمل کنترل شده ای در انتخاب راه کارهای قانونی برخوردار است. در این تصمیمات، ممکن است تصمیم گیران مختلف در شرایط موضوعی یکسان، هریک به نتیجه ای متفاوت اما قانونی و منصفانه برسند؛ اتخاذ این تصمیمات، کم تر از تصمیمات صلاح دیدی به شخصیت تصمیم گیر وابسته و قانون، معیارهایی برای اتخاذ این تصمیمات تعیین نموده است.

شرایط متفاوت دو پرونده مختلف اما با خواسته های یکسان می تواند بر سرنوشت تصمیم و انتخاب از بین راه حل های ممکن اثر بگذارد. فرضاً دعوای مطالبه وجه التزام

توسط شخص حقیقی که به‌زعم تصمیم‌گیر رباخوار می‌باشد، ممکن است با استناد به امور حکمی از قبیل ممنوعیت شروط قراردادی غیرمنصفانه، مستند به ماده ۴۶ قانون تجارت الکترونیکی رد گردد و همان تصمیم‌گیر در مورد مطالبه وجه التزام قراردادی از سازنده‌ای که با متوقف‌نمودن ساخت آپارتمان موضوع قرارداد مشارکت در ساخت، به پیش‌خریداران و مالک خسارت وارد و عواید حاصل از پیش‌فروش را خرج تجملات زندگی شخصی خود نموده؛ ولو وجه التزام گزاف با اخذ ملاک از رای وحدت رویه شماره ۸۰۵ دیوان عالی کشور حکم دهد.^۱ همچنین تصمیم‌گیر ممکن است از حکم الزام به پرداخت خسارت تأخیر تأدیه وجه چکی که بعد از صدور گواهی عدم پرداخت، بدون وجود رابطه حقوقی بین ظهرنویس و دارنده، به شخص ثالثی واگذار شده و مدت مدیدی از تاریخ چک تا تاریخ گواهی عدم پرداخت گذشته، با استناد به این مقرر که مطابق ماده ۳۱۸ و ۳۱۹ قانون تجارت، سند تجاری به سندی مدنی تبدیل شده و مبدا پرداخت خسارت تأخیر تأدیه، تاریخ مطالبه (صدور گواهی عدم پرداخت یا دادخواست) است و به‌زعم تصمیم‌گیر، شخص ثالث با حسن نیت نبوده یا به اصطلاح بازار شرخر است، خودداری نماید.

هرچند تصمیمات مذکور با هم مخالف است؛ لکن همه تصمیمات، قانونی و منصفانه می‌باشند. این تفاوت‌ها که ناشی از انعطاف کنترل‌شده در تفسیر قوانین و تطبیق آن‌ها با شرایط خاص هر پرونده است، نه تنها نشانه ضعف نظام حقوقی نیست، بلکه بیان‌گر ظرفیت نظام قضایی، برای تحقق عدالت انعطاف‌پذیر در چارچوب قانون است، به گونه‌ای که در عین پایبندی به قانون، امکان توجه به شرایط ویژه هر دعوا و انصاف قضایی نیز فراهم می‌شود.

۱. برای مطالعه بیشتر مراجعه نمایید به محمدهادی جواهرالکلام و رسول کاظم‌زاده، «بررسی چرایی و چگونگی تعدیل وجه التزام قراردادی؛ قیام رویه قضایی در برابر قانون نامطلوب (با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه، انگلستان و اسناد بین‌المللی)»، تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی، دوره ۱، شماره ۲۶، (۱۴۰۴)، صص ۹-۴۷. در این مقاله آمده است: برای تعدیل وجه التزام گزاف ... دادرس می‌تواند به صورت متعارف و معقول از مبلغ توافق‌شده بکاهد.

در فرایند اتخاذ تصمیمات اعمال فنی قانون، رعایت حقوق آیینی طرفین از قبیل اصل ابلاغ، اصل برابری حقوق آیینی طرفین (اصل برابری سلاح‌ها)، داشتن فرصت مناسب برای تدارک دفاع، حق اطلاع واقعی طرفین از دادرسی، حق برخورداری از نماینده مؤثر حقوقی، اصل تناظر و مقرر نمودن معاضدت برای اشخاص ناتوان از پرداخت حق الزحمه خدمات حقوقی، توازن در حق شنیده شدن، برگزاری جلسه دادرسی، شنیدن طرف مقابل و ...، مهم است و عدم رعایت این حقوق می‌تواند منجر به نقض تصمیم شده و تصمیم‌گیر را در معرض تخلف انتظامی قرار دهد؛ چراکه صحیح و منصفانه بودن این تصمیمات منوط به حضور طرفین، مناظره ایشان، تسلط ایشان به امور حکمی با استفاده از نماینده حقوقی توانمند و اثبات امور موضوعی توسط اصحاب دعوا میسر است. بالفرض اگر دادگاه به یک طرف اجازه دهد بعد از ختم مذاکرات اقدام به ارسال لایحه کند و مفاد آن لایحه را در تصمیم خود لحاظ نماید؛ لکن به طرف دیگر، اجازه ارسال لایحه ندهد، سلاح‌های آیینی طرفین برابر نبوده و ممکن است بر سرنوشت رای در مراحل عالی اثر بگذارد.

در این تصمیمات، قاعده منع تحصیل دلیل، مهم و تصمیم‌گیر ملزم به رعایت آن است؛ چراکه تحصیل دلیل توسط تصمیم‌گیر می‌تواند نشانه خروج وی از بی‌طرفی باشد و نیاز است اصل تفریدی بودن قضاوت رعایت گردد و رعایت انصاف، اهمیتی اساسی دارد و باید حکم خشک و کلی قانون‌گذار با مهارت حقوقی تصمیم‌گیر به نتیجه‌ای منصفانه تبدیل شود؛ چراکه اتخاذ راه حل قانونی در همه پرونده‌های مشابه، لزوماً منصفانه نمی‌باشد. از این رو دادرس در عین پایبندی به تفسیر فنی قوانین، باید با مهارت حقوقی خود انعطاف لازم برای رسیدن به نتیجه منصفانه را در پرونده‌های با شرایط خاص حفظ نماید؛ چراکه اعمال خشک و یکسان قواعد کلی در موارد مشابه، لزوماً منجر به عدالت نمی‌شود. این توازن بین حاکمیت قانون و انصاف قضایی، هنر ممیزه تصمیمات حقوقی تخصصی را تشکیل می‌دهد.

۲-۱. تصمیمات مبتنی بر جهات قانونی معین

نوع دیگری از تصمیمات حقوقی، تصمیمات با جهات قانونی معین است. تصمیمات با جهات قانونی معین به عنوان سخت گیرانه‌ترین نوع تصمیمات قضایی، در مقابل تصمیمات

با اعمال فنی قانون قرار دارد. این تصمیمات قبلاً توسط قانون‌گذار اتخاذ گردیده و تصمیم‌گیر، راهی به جز تصمیم مقرر قانونی ندارد و دست تصمیم‌گیر برای اتخاذ تصمیمی دیگر، باز نیست. در این شرایط اتخاذ تصمیمی به جز تصمیمی که در قانون مقرر شده، می‌تواند عواقب انتظامی برای تصمیم‌گیر داشته باشد.

این تصمیمات از پرونده‌ای به پرونده دیگر و از تصمیم‌گیری به تصمیم‌گیر دیگر، متفاوت نیست و می‌بایست در کل صلاحیت سرزمینی قانون به صورت یک پارچه اتخاذ گردد. پیش‌زمینه تصمیم‌گیر در اتخاذ این تصمیمات تأثیرگذار نیست و اگر جهات مقرر در قانون مهیا باشد، تصمیم‌گیر بایستی آن تصمیم خاص را اتخاذ کند. اغلب تصمیمات شکلی آیین دادرسی مدنی ایران از این نوع می‌باشند. این تصمیمات، از نظر قدرت انتخاب تصمیم‌گیر، در انتهای طیفی قرار دارد که ابتدای آن تصمیمات صلاح‌دید و در میانه آن تصمیمات فنی حقوقی است.

این تصمیمات به شکلی هستند که اگر جهات قانونی فراهم باشد تصمیم‌گیر ملزم به اتخاذ آن تصمیم خاص است و اگر فراهم نباشد، آن تصمیم اتخاذ نمی‌گردد. این ویژگی‌ها موجب ایجاد ثبات در رویه قضایی و قابلیت پیش‌بینی نتایج دادرسی می‌شود، درعین حال، هرگونه انعطاف‌پذیری در مواجهه با شرایط خاص را از بین می‌برد.

در اتخاذ این تصمیمات، رعایت اصول آیینی به سخت‌گیری تصمیمات فنی حقوقی نیست و رعایت قاعده انصاف و تفرید قضاوت معنایی ندارد. فرض نمایید که دادرس قبل از جلسه دادرسی متوجه شود که حق اتخاذ وکیل، طبق اساس نامه شرکت، برعهده اعضای هیئت مدیره است؛ لکن وکیل بدون اخذ امضای اعضای هیئت مدیره اقدام به طرح دعوا نموده است. به نظر می‌رسد دادرس می‌تواند بدون ابلاغ و بدون تشکیل جلسه دادرسی و بدون رعایت اصول آیینی، اقدام به صدور قرار رد دعوا نماید. چه این که رفع اشکال بعدی در جلسه دادرسی و پس از ابلاغ نمی‌تواند فاقد سمت بودن وکیل را حین طرح دعوا برطرف نماید.

دادرس در اتخاذ تصمیمات با جهات قانونی معین، اختیار تفسیری یا تعدیلی ندارد و صرفاً تابع اراده قانون‌گذار است. این تصمیمات، شامل طیف گسترده‌ای از مصادیق

می‌شود که به‌طور مشخص در قوانین موضوعه پیش‌بینی شده‌اند، برخی تصمیمات غیرترافی نیز تصمیمات با جهات قانونی معین می‌باشند؛ از قبیل تصمیماتی که برای حفظ حقوق اشخاص آسیب‌پذیر مانند محجورین^۱، طلبکاران^۲، بازماندگان^۳ اتخاذ می‌شوند (حفظ و نظارت بر اموال محجورین موضوع ماده ۱۲۲۴ قانون مدنی، تعیین مدیر تصفیه ضمن صدور حکم ورشکستگی موضوع ماده ۴۴۰ قانون تجارت و حفظ ترکه توسط دادستان موضوع ماده ۱۷۰ قانون امور حسبی). قرارهای مربوط به صلاحیت (مانند عدم صلاحیت ذاتی)، تصمیمات اجرایی (نظیر توقیف عملیات اجرایی به دلیل فوت محکوم‌علیه طبق ماده ۳۱ قانون اجرای احکام مدنی)، دستورات ابلاغ (مثل ابلاغ اوراق دعوا بر اساس مواد ۶۴ و ۶۷ آیین دادرسی مدنی)، تصمیمات مربوط به تأمین خواسته (از جمله رفع توقیف مال مورد تأمین به استناد ماده ۳۲۴ آیین دادرسی مدنی)، قرار سقوط دعوا (مانند سقوط به دلیل استرداد دعوا طبق ماده ۱۰۷)، قرارهای رد دعوا (به دلایلی مانند عدم اهلیت خواهان بر اساس بند ۳ ماده ۸۴) و تصمیمات خاص دیگر (نظیر حکم انحصار وراثت یا دستور فروش اموال غیرمنقول مشاع). صدور اجراییه مستقیم مدنی چک، قرار تأمین خواسته برای

۱. قانون مدنی ماده ۱۲۲۴: حفظ و نظارت بر اموال صغار و مجانین و اشخاص غیررشید مادام که برای آن‌ها قیم معین نشده به عهده مدعی‌العموم خواهد بود. طرز حفظ و نظارت مدعی‌العموم به‌موجب نظام‌نامه وزارت عدلیه معین خواهد شد.

۲. قانون تجارت ماده ۴۱۵: ورشکستگی تاجر به حکم دادگاه بدایت در موارد ذیل اعلام می‌شود: ... ج) بر حسب تقاضای مدعی‌العموم بدایت.

قانون تجارت ماده ۴۴۰: دادگاه در ضمن حکم ورشکستگی یا منتهی در ظرف پنج‌روز پس از صدور حکم، یک‌نفر را به‌سمت مدیریت تصفیه معین می‌نماید.

قانون تجارت ماده ۴۱۸: ... در کلیه اختیارات و حقوق مالی ورشکسته که استفاده از آن موثر در تأدیه دیون او باشد، مدیر تصفیه، قائم‌مقام قانونی ورشکسته بوده و حق دارد به‌جای او از اختیارات و حقوق مزبوره استفاده کند.

۳. قانون امور حسبی ماده ۱۷۰: در صورتی که قبل از حضور دادرس دادگاه بخش در محل ترکه، اقدام فوری برای حفظ ترکه لازم باشد، اقدام مزبور به توسط دادستان و در جایی که دادستان نباشد توسط کلانتری محل و اگر مأمورین شهربانی نباشند توسط دهبان با حضور دو نفر معتمد محلی به‌عمل می‌آید و در مورد مداخله دهبان دادستان می‌تواند در هر دهستان که مقتضی بداند دهبان را از مداخله منع نموده و صاحب دفتر رسمی یا یکی از مأمورین دولتی یا دو نفر معتمد محلی را متفقاً به انجام این کار مأمور نماید. مأمورین نامبرده، مراتب را در صورت مجلس نوشته و آن را به دادگاه بخش می‌فرستند.

اسناد تجاری و اخواست شده در مهلت مقرر قانونی، دستور فروش ترکه، حکم به پرداخت مهریه زوجه یا دستور تخلیه بر اساس آیین‌نامه تخلیه شورای حل اختلاف.

در حقوق ایران، تصمیمات با جهات قانونی معین دارای ویژگی‌های منحصر به فردی هستند: اولاً نیاز به رعایت تشریفات کامل دادرسی مانند اصل تناظر و حق دفاع مفصل در آن‌ها به اندازه تصمیمات فنی حقوقی نیست؛ ثانیاً این تصمیمات به شخصیت دادرسی بستگی ندارند؛ ثالثاً قابلیت پیش‌بینی دارند چراکه صرفاً با احراز شرایط مقرر در قانون، نتیجه دادرسی از قبل مشخص است. اتخاذ این تصمیمات که بیشتر شکلی هستند نیازمند تسلط حقوقی بر قوانین آیینی بوده و به صورت مکانیکی و بدون انعطاف‌پذیری اجرا می‌گردند. زیرا بیش از آن که نیازمند تفسیر قضایی یا تشخیص‌های ماهوی باشند، مستلزم شناخت دقیق قواعد شکلی دادرسی^۱ است.

تفاوت اساسی این تصمیمات با تصمیمات صلاح‌دید (که بیش‌ترین اختیار را به دادرسی می‌دهند) و تصمیمات فنی حقوقی (که دارای محدوده تفسیری هستند)، نشان‌گر طیف گسترده شیوه‌های تصمیم‌گیری در نظام قضایی ایران است که از انعطاف‌پذیری کامل تا التزام مطلق به قانون را دربر می‌گیرد.

۲. استدلال و استناد کافی در تصمیمات صلاح‌دید و حقوقی

برخی اساتید به صورت غیرمستقیم، دادگاه را ملزم به توجیه موضوعی و حکمی تصمیم خود دانسته‌اند.^۲ اما تعیین دقیق کافی بودن استدلال برای هر تصمیم ممکن نیست، بلکه استدلال می‌بایست حداقل معیارهایی مانند قابلیت فهم را دارا باشد؛ چراکه هیچ معیار یکسانی در تمامی پرونده‌ها قابل اعمال نمی‌باشد. ارزیابی کافی بودن استدلال همواره باید

۱. قواعد حقوقی از یک جهت به قواعد موجد حق و قواعد مثبت حق تقسیم شده است، نوع دوم قواعد حقوقی را قواعد شکلی نیز گفته‌اند. حسین داوودی بیرق، فلسفه، مبانی و شیوه‌های تفسیر آیین دادرسی مدنی، چاپ دوم (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۴۰۴) ص ۱۹.

۲. دادگاه در برخی موارد فقط به ارزیابی قرارداد اقدام نموده و سپس مفاد آن را وفق دادنامه‌ای دارای جهات موجهه موضوعی و حکمی بیان می‌کند؛ حسن محسنی، «شناخت مرجع قضایی»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۷۶، شماره ۷۹، (۱۳۹۱)، ص ۵.

به صورت موردی و باتوجه به شرایط خاص هر پرونده از جمله اهمیت موضوع، پیچیدگی امور موضوعی و حکمی، میزان صلاح دید بکاررفته در تصمیم و تأثیر تصمیم بر نتیجه دعوا صورت پذیرد. هرچه پرونده از اهمیت بیشتری برخوردار و اثر تصمیم بر طرفین عمیق تر یا صلاح دید قضایی^۱ و پیچیدگی پرونده بیش تر باشد، نیاز به استدلالی جامع و تفصیلی تر افزایش می یابد.

در حقوق ایران، قانون گذار با درک ماهیت متفاوت تصمیمات قضایی، چهار سطح متمایز از الزامات استدلالی را پیش بینی نموده است: اول عبارت «مستدل و مستند» (اصل ۱۶۶ قانون اساسی،^۲ ماده ۹ قانون تشکیل دادگاه های عمومی و انقلاب،^۳ ماده ۱۵ قانون نظارت بر رفتار قضات^۴)، دوم واژه «مستدل» به تنهایی (مواد^۵ ۲ و ۱۹ قانون حمایت خانواده^۶ و ماده ۴۶ آیین نامه اجرایی قانون حمایت خانواده^۷ و ماده ۱۹ قانون کارشناسان

1. Shilendra Kumar v. Chief Secretary, Jharkhand High Court, W.P (S) No. 7522 of 2012.

۲. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اصل ۱۶۶: احکام دادگاه ها باید مستدل و مستند به مواد قانون و اصولی باشد که براساس آن حکم صادر شده است.

۳. قانون تشکیل دادگاه های عمومی و انقلاب ماده ۹: قرارها و احکام دادگاه ها باید مستدل بوده و مستند به قانون یا شرع و اصولی باشد که بر مبنای آن حکم صادر شده است. تخلف از این امر و انشای رای بدون استناد موجب محکومیت انتظامی خواهد بود.

۴. قانون نظارت بر رفتار قضات ماده ۱۵: مرتکبان هریک از تخلفات ذیل باتوجه به اهمیت و شرایط ارتکاب به یکی از مجازات های انتظامی درجه چهار تا هفت محکوم خواهند شد: ۱- صدور رای غیرمستند یا غیرمستدل؛ ...

۵. قانون حمایت خانواده ماده ۲: دادگاه خانواده با حضور رئیس یا دادرس علی البدل و دادرس مشاور زن تشکیل می گردد. دادرس مشاور باید ظرف سه روز از ختم دادرسی به طور مکتوب و مستدل در مورد موضوع دعوی اظهار نظر و مراتب را در پرونده درج کند.

۶. قانون حمایت خانواده ماده ۱۹: مراکز مشاوره خانواده ... نظر کارشناسی خود در مورد علل و دلایل عدم سازش را به طور مکتوب و مستدل به دادگاه اعلام می کنند.

۷. آیین نامه اجرایی قانون حمایت خانواده ماده ۴۶: مرکز مشاوره خانواده ... نظر کارشناسی خود را در مورد علل و دلایل عدم سازش را به طور مکتوب و مستدل به دادگاه اعلام می کنند.

رسمی دادگستری^۱، سوم عبارت «موجه و مدلل» (مواد ۲۳ و ۹۸ قانون امور حسبی^۲) و چهارم عبارت «مستدل، مستند و موجه» (ماده ۴۵ سند امنیت قضایی).
آنچه از سیاق عبارات مورد استفاده قانون‌گذار ایران قابل فهم است این که در تصمیمات حقوقی مراجع قضایی و جایی که حقوق‌دان نسبت به موضوع تصمیم می‌گیرد مانند احکام دادگاه‌ها، تصمیم می‌بایست «مستدل، مستند و موجه» و در تصمیمات صلاح‌دید مراجع قضایی مانند امور حسبی، تصمیم می‌بایست «موجه و مدلل» باشد.
در تصمیماتی که تصمیم‌گیر ممکن است حقوق‌دان نباشد مانند نظر کارشناس رسمی دادگستری، مستدل بودن تصمیم کافی است و نیازی به مستند بودن نیست. هر جا وظیفه «استدلال و استناد» بر عهده تصمیم‌گیر قرار گرفته، نه تنها قانون‌گذار، تصمیم‌گیر مراجع قضایی را ملزم نموده امور موضوعی و حکمی دعوا را شرح دهند، بلکه تکلیف نموده نسبت به تحلیل امور موضوعی، انتخاب قالب حقوقی بر آن، بیان ادله اثبات دعوا و تفسیر و اعمال امور حکمی به علاوه درج شماره ماده و نام قانون نیز اقدام نماید.
جایی که وظیفه استدلال، بدون استناد بر عهده تصمیم‌گیر باشد، آوردن جهات موضوعی و حکمی تصمیم کفایت می‌نماید و نیازی به آوردن شماره ماده و قانون نیست. در جایی که تصمیم می‌بایست موجه و مدلل باشد؛ موجه از نظر منطقی، عقلی، انصاف و

۱. قانون کانون کارشناسان رسمی دادگستری ماده ۱۹: اظهار نظر کارشناسی باید مستدل و صریح باشد و کارشناسان رسمی مکلفند نکات و توضیحات که برای تبیین نظریه ضروری است و یا توسط شورای عالی کارشناسان مشخص می‌گردد به‌طور کامل در آن منعکس نمایند.

۲. قانون امور حسبی ماده ۲۳: تصمیم دادرس باید موجه و مدلل باشد.

۳. قانون امور حسبی ماده ۹۸: برای رسیدگی به درخواست عزل قیّم باید قیّم و در صورت لزوم دادستان احضار شوند و حکمی که راجع به عزل صادر می‌شود باید مدلل و موجه باشد.

۴. قوه قضاییه جمهوری اسلامی ایران، سند امنیت قضایی، مصوب ۱۳۹۹.

ماده ۵ - اصل شفافیت

...

۲- همه آرای قضایی باید مستدل و مستند به قانون و موجه باشد و به اصحاب دعوا ابلاغ شود ... تصمیمات اداری اتخاذ شده در فرایند دادرسی نیز در صورتی که بر حقوق طرفین دعوا تأثیر گذارد باید مستدل باشد و به آن‌ها اعلام شود.

اخلاق و متکی به دلیل بودن از نظر موضوعی، مدنظر بوده و نیازی به انتخاب قالب قانونی امور موضوعی و تحلیل و تفسیر امور حکمی نیست.

۱-۲. کافی بودن و کیفیت استدلال و استناد در تصمیمات صلاح دیدی

الزام به ارائه استدلال برای تصمیمات صلاح دیدی از ضروریات تضمین انصاف و شفافیت در فرایند تصمیم گیری است. ثبت و تشریح استدلال نشان می دهد که تصمیم گیر چگونه از اختیارات خود استفاده نموده و این امر مانع از اتخاذ تصمیمات خودسرانه می شود. در واقع توجیه تصمیم از میان گزینه های مشروع، در مواردی که دادگاه یا مرجع شبه قضایی دارای صلاح دید است، ضروری می باشد.

در نظام حقوق اداری ایالات متحده، اصل الزام به بیان استدلال به طور مشخص در بخش بی (جی) قانون آیین دادرسی اداری فدرال مصوب سال ۱۹۴۶^۱ مورد تأکید قرار گرفته؛ بر اساس این مقرر، تمامی تصمیمات، باید حاوی بیانیه ای از یافته ها و نتایج به علاوه استدلال یا پایه تمامی امور موضوعی، حکمی یا صلاح دیدی مطرح شده در پرونده باشند. مقرر مذکور که در نسخه سال ۱۹۸۲ قانون ایالات متحده در بخش ۵۵۷ (سی)، فصل ۲۵ مورد

1. Administrative Procedure Act (APA), 1946

Codified at 5 U.S.C.

S 557 (c) Decisions.

All decisions, including initial, recommended, and tentative decisions, are a part of the record and shall include a statement of—

(A) findings and conclusions, and the reasons or basis therefor, on all the material issues of fact, law, or discretion presented on the record; and

(B) the appropriate rule, order, sanction, relief, or denial thereof.

قانون آیین دادرسی اداری ایالات متحده، بخش ۵۵۷ (ج)

تمامی تصمیمات، از جمله تصمیمات اولیه، توصیه ای و آزمایشی، بخشی از پرونده محسوب شده و باید شامل بیان موارد زیر باشد:

الف- یافته ها و نتیجه گیری ها و استدلال یا مبانی آنها در مورد مسائل اساسی موضوعی، حکمی یا صلاح دید مطرح شده در پرونده؛ و

ب- قاعده، دستور، مجازات، جبران خسارت یا رد درخواست مرتبط.

2. United States. Administrative Procedure Act, 5 U.S.C. § 557(c).

Initial decisions; conclusiveness; review by agency; submissions by parties; contents of decisions; record

بازنویسی قرار گرفته، هم‌چنان در ساختار آیین دادرسی اداری فدرال نقش کلیدی در تحقق عدالت ایفا می‌نماید و نشان‌دهنده ضرورت ارائه استدلال کافی و موجه در فرایندهای تصمیم‌گیری صلاح‌دیدی در ایالات متحده است.

بدون استدلال، ارزیابی عوامل مؤثر بر تصمیم و ارتباط آن‌ها با صلاح‌دید اعمال‌شده برای طرفین و جامعه دشوار خواهد بود. فرضاً در صورتی که دادرسی با درخواست تغییر نام خواهان مخالفت نماید و در رای خود دلایل این تصمیم را به روشنی توجیه و استدلال نکند، پیامدهای نامطلوبی به دنبال خواهد داشت: نخست، اعتماد عمومی به بی‌طرفی قضایی

(a) before a recommended, initial, or tentative decision, or a decision on agency review of the decision subordinate employees, the parties are entitled to a reasonable opportunity to submit for the consideration of the employees participating in the decisions—

(1) proposed findings and conclusions; or

(2) exceptions to the decisions or recommended decisions of subordinate employees or to tentative agency decisions; and

(3) supporting reasons for the exceptions or proposed findings or conclusions.

The record shall show the ruling on each finding, conclusion, or exception presented.

All decisions, including initial, recommended, and tentative decisions, are a part of the record and shall include a statement of—

(C) findings and conclusions, and the reasons or basis therefor, on all the material issues of fact, law, or discretion presented on the record; and

(D) the appropriate rule, order, sanction, relief, or denial thereof.

قانون آیین دادرسی اداری ایالات متحده، بخش ۵۵۷ (ج)

تصمیمات اولیه، قطعیت، بازبینی توسط سازمان، ارسال مدارک توسط طرفین، محتوای تصمیمات، پرونده

ب- قبل از اتخاذ تصمیم توصیه‌ای، اولیه یا آزمایشی یا تصمیم در مورد بازبینی سازمان از تصمیم کارکنان زیردست؛ طرفین حق دارند فرصت معقولی برای ارائه موارد زیر، جهت بررسی کارکنانی که در اتخاذ تصمیم مشارکت دارند، داشته باشند:

۱- یافته‌ها و نتایج پیشنهادی؛ یا

۲- اعتراض به تصمیمات یا تصمیمات توصیه‌شده کارکنان زیردست یا تصمیمات آزمایشی سازمان؛ و

۳- دلایل استثنا یا یافته‌ها و نتایج پیشنهادی.

پرونده باید حاوی حکم صادره در مورد هر یافته، نتیجه‌گیری یا اعتراض ارائه‌شده باشد. تمامی تصمیمات از جمله

تصمیمات اولیه، توصیه‌ای و آزمایشی، بخشی از پرونده محسوب شده و باید شامل بیان موارد زیر باشد:

الف- یافته‌ها و نتیجه‌گیری‌ها و دلایل یا مبانی آن‌ها در مورد مسائل اساسی موضوعی، حکمی یا صلاح‌دید مطرح‌شده در پرونده؛ و

ب- قاعده، دستور، مجازات، جبران خسارت یا رد درخواست مرتبط.

خداشه‌دار می‌شود و این گمان تقویت می‌گردد که تصمیم بر پایه سوگیری شخصی و نه معیارهای قانونی اتخاذ شده است. دوم، کارکرد نظارتی دادگاه تجدیدنظر مختل می‌شود؛ زیرا مرجع مذکور بدون استدلال واضح دادگاه نخستین، قادر به ارزیابی صحت احراز موضوع، تفسیر قانون یا مصلحت‌سنجی انجام شده نخواهد بود. سوم، حق دفاع مؤثر خواهان نقض می‌گردد؛ چرا که وی بدون آگاهی از مبانی دقیق رد درخواستش، نمی‌تواند دفاعی متمرکز و منطقی در مرحله تجدیدنظر ارائه دهد. بنابراین الزام به ارائه استدلال محکم و مستند نه تنها تکلیفی شکلی بلکه پیش‌شرط ضروری تحقق دادرسی منصفانه، شفافیت قضایی و امکان نظارت صحیح است.

هرچه دامنه صلاح‌دید گسترده‌تر باشد، نیاز به ارائه استدلال دقیق‌تر و جزئی‌تر افزایش می‌یابد.^۱ برای مثال در پرونده رد درخواست تابعیت بریتانیا^۲ بدون ارائه استدلال، اگرچه بخش ۴۴(۲) دستورالعمل تابعیت ۱۹۸۱^۳ وزیر را ملزم به ارائه استدلال نمی‌نمود، دادگاه تجدیدنظر حکم داد که تصمیمات صلاح‌دید باید معقول و منصفانه باشند و به متقاضی،

1. Case 36/59, Präsident Ruhrkohlen-Verkaufsgesellschaft v High Authority, ECR 857 (European Court of Justice, 1960).

Raad van State (Council of State) (Belgium), 12 February 1997, no. 64. 486, Colleye.

2. R v Secretary of State for the Home Department, ex parte Fayed, [1997] 1 All ER 228 (Court of Appeal).

3. United Kingdom. British Nationality Act 1981, c. 61, s. 44(2).

Decisions involving exercise of discretion.

...

(2) The Secretary of State, a Governor or a Lieutenant-Governor, as the case may be, shall not be required to assign any reason for the grant or refusal of any application under this Act the decision on which is at his discretion; and the decision of the Secretary of State or a Governor or Lieutenant-Governor on any such application shall not be subject to appeal to, or review in, any court.

قانون ملیت بریتانیایی ۱۹۸۱، فصل ۶۱، بخش ۴۴(۲).

تصمیم‌گیری‌های مربوط به اعمال اختیار

...

۲- وزیر کشور، فرمان‌دار یا معاون فرمان‌دار، بسته به مورد ملزم نیستند دلیلی برای پذیرش یا رد هر درخواستی بر اساس این قانون که تصمیم‌گیری درباره آن در اختیار آنان است ارائه دهند و تصمیم وزیر کشور یا فرمان‌دار یا معاون فرمان‌دار درباره چنین درخواستی، قابل تجدیدنظر یا بازبینی در هیچ دادگاهی نخواهد بود.

اطلاعات کافی داده شود تا امکان دفاع داشته باشد. وزیر می‌تواند در صورت وجود منافع عمومی، از ارائه برخی اطلاعات خودداری کند.^۱

در هلند میزان صلاح‌دید در تصمیم‌گیری، مستقیماً بر گستردگی توضیحات لازم تأثیر می‌گذارد؛ زیرا ارزیابی منافع و مصالح در چنین مواردی، نیازمند تبیین دقیق‌تر است تا صرف اجرای فنی قوانین.^۲ همین اصل در حقوق اتحادیه اروپا نیز مشاهده می‌شود، جایی که نهادهای اروپایی در اعمال صلاح‌دید خود، ملزم به رعایت تشریفات منصفانه ازجمله ارائه استدلال هستند.^۳ دیوان عالی استرالیا نیز حکم داد^۴ تصمیمات صلاح‌دید مؤثر بر حقوق افراد باید منصفانه باشند و این انصاف مستلزم ارائه دلایل کافی است.

باین‌حال، رویه‌های متفاوتی در این زمینه وجود دارد. برای نمونه، دیوان اروپایی حقوق بشر در پرونده‌ای مربوط به ماده ۸ معاهده اروپایی حقوق بشر (حق بر زندگی خصوصی و خانوادگی) تأکید نمود؛ مقامات ملی در اعمال صلاح‌دید خود باید استدلالی کافی و مرتبط ارائه دهند تا نشان دهند تصمیم آن‌ها با مصالح کودک هماهنگ است.^۵ در مقابل در پرونده‌ای در کانادا، رای بر این بود که وزیر در اتخاذ تصمیمات صلاح‌دید، طبق قانون ملزم به ارائه استدلال نیست.^۶

جوهر تصمیمات صلاح‌دید در وقایع موضوعی پرونده نهفته است؛ لذا این تصمیمات نیاز به تشریح موسع و استدلال موضوعی دارد تا مرجع بازبینی، علت صدور تصمیم را درک و مصلحت‌سنجی تصمیم‌گیر را ارزیابی نماید و امکان نقض تصمیم مرجع نخستین کاهش یابد؛ چراکه مرجع نخستین به امور موضوعی پرونده مسلط‌تر از مرجع بازبینی است؛

1. All England Law Reports, Vol. 1, p. 228, (1997).

2. 2R. J. N. Schlössels and S. E. Zijlstra, *Bestuursrecht*, 6th ed. (Deventer: Kluwer, 2012).

3. I. Opdebeek and S. De Somer, "Duty to Give Reasons in the European Legal Area, a Mechanism for Transparent and Accountable Administrative Decision-Making? A Comparison of Belgian, Dutch, French and EU Administrative Law", *Rocznik Administracji Publicznej*, Vol. 9, No. 2, (2016), pp. 97–148.

4. *Public Service Board of New South Wales v Osmond* (1986) 159 CLR 656 (High Court of Australia).

5. *Sommerfeld v. Germany* [GC], App no. 31871/96, (ECtHR, 8 July 2003).

6. *Pure Spring Co Ltd v Minister of National Revenue*, [1947] 1 DLR 501 (Exchequer Court of Canada).

Netherlands Senate, *Verslag Senaatscommissie*, Gedr. St. Senaat, BZ 1988, nr 215/3.

چون خود حضوراً نسبت به ارزیابی آن اقدام نموده است. فرض نمایید دادرس حکم رشد نوجوانی را که کمتر از هجده سال سن دارد، صادر نموده است. علت اصلی این تصمیم، بیش از آن که ناشی از حکم صریح و قطعی قانونی باشد، برآمده از ارزیابی‌های تخصصی و موردی دادرس از وضعیت خواهان است. در چنین مواردی، دادرس با تکیه بر گزارش‌های روان‌شناختی، مشاهده مستقیم و استعلام‌های کارشناسی، به این نتیجه رسیده که نوجوان فاقد بلوغ فکری، توانایی تحلیل امور مالی و درک کافی از منافع و مضار اقدامات خود است. به بیان دیگر، مصلحت موردی محجور و محافظت از وی در برابر تبعات تصمیم‌های نابالغانه، مبنای اصلی رد درخواست رشد قرار گرفته است، نه صرفاً استناد به یک ماده قانونی عام.

عدم استدلال موضوعی در تصمیمات صلاح‌دیدی، احتمال نقض تصمیم مرجع نخستین و زیان به حقوق و منافع اشخاص آسیب‌پذیر را افزایش می‌دهد؛ بنابراین برای حفظ منافع عمومی و احتمال کاهش نقض تصمیم صلاح‌دیدی مرجع نخستین در مراجع عالی، مرجع نخستین می‌بایست، ضمن ارزیابی کامل و موسع ادله، نسبت به استدلال موضوعی اهتمام داشته باشد. در این تصمیمات، استدلال حکمی چندانی نیاز نیست و صرف اشاره به شماره مواد قانونی، برای مستندشمردن آن کفایت می‌نماید.

تصمیمات صلاح‌دیدی با وجود ماهیت انعطاف‌پذیر، نیازمند توجیه و اقناع مقام بازبینی، طرفین، جامعه حقوقی و عموم مردم می‌باشد. در این تصمیمات، تأکید اصلی بر مستندسازی مصلحت‌سنجی، از طریق ارائه گزارش‌های کارشناسی تخصصی (نظیر نظرات پزشکی قانونی، روان‌شناختی یا استعلامات رسمی از نهادهای ذی‌صلاح) است، نه تحلیل پیچیده حقوقی. برای توجیه این تصمیمات، اشاره موجز به مواد قانونی پایه که اختیار تصمیم‌گیری صلاح‌دیدی را به مرجع مربوط اعطا نموده (مانند ماده ۱۰۴۳ قانون مدنی^۱ در

۱. ماده ۱۰۴۳ قانون مدنی (اصلاحی ۱۴-۰۸-۱۳۷۰): نکاح دختر باکره اگرچه به سن بلوغ رسیده باشد موقوف به اجازه پدر یا جد پدر او است و هرگاه پدر یا جد پدری بدون علت موجه از دادن اجازه مضایقه کند اجازه او ساقط و در این صورت دختر می‌تواند با معرفی کامل مردی که می‌خواهد با او ازدواج نماید و شرایط نکاح و مهری که بین آنها قرار داده شده پس از اخذ اجازه از دادگاه مدنی خاص به دفتر ازدواج مراجعه و نسبت به ثبت ازدواج اقدام نماید.

مورد ازدواج بدون اذن ولی یا ماده ۱۲۱۸ قانون مدنی^۱ در مورد نصب قیم) کفایت می‌نماید؛ چراکه ماهیتاً نه بر استنباط حقوقی دقیق، بلکه بر ارزیابی واقع‌بینانه شرایط خاص پرونده استوار هستند. این رویکرد از یک سو انعطاف‌پذیری قضایی را حفظ می‌نماید و از سویی دیگر با شفاف‌سازی مبنای مصلحت‌سنجی (از طریق مستندات کارشناسی)، امکان نظارت و بازبینی محدود را فراهم می‌آورد.

۲-۲. کافی بودن و کیفیت استدلال و استناد در تصمیمات حقوقی

تصمیمات حقوقی در نظام قضایی ایران برخلاف تصمیمات صلاح‌دیدی، نیاز کمتری به استدلال موضوعی مشروح دارند؛ چراکه قانون‌گذار با پیش‌بینی مصالح اجتماعی، چارچوب این تصمیمات را در قوانین و مقررات تبیین نموده و تصمیم‌گیر در این موارد صرفاً مصلحت قانون‌گذار را از طریق استدلالی خلاصه‌تر از استدلال تصمیمات صلاح‌دیدی در تصمیم خود منعکس می‌نماید.

در این تصمیمات، دادرس با طی سه مرحله اساسی - اثبات امور موضوعی، تحلیل حقوقی و استنتاج منطقی حکم، با استناد صریح به مواد قانونی - اقدام به صدور رای می‌نماید. این رویکرد که در آن تفسیر قانون، جایگزین مصلحت‌سنجی می‌شود، موجب افزایش کارایی دادرسی، وحدت رویه قضایی و قابلیت پیش‌بینی نتایج می‌گردد.

با این حال، حتی در این تصمیمات نیز رعایت معیارهای استدلال‌نویسی شامل بیان روشن امور موضوعی، تطبیق آن‌ها با قواعد حقوقی و استناد به مواد قانونی برای تضمین حقوق اصحاب دعوا، امکان نظارت قضایی و حفظ اعتماد عمومی به دستگاه قضایی ضروری

۱. ماده ۱۲۱۸ قانون مدنی: برای اشخاص ذیل نصب قیم می‌شود:

۱- برای صغاری که ولی خاص ندارند؛

۲- برای مجانین و اشخاص غیررشید که جنون یا عدم رشد آن‌ها متصل به زمان صغر آن‌ها بوده و ولی خاص نداشته باشند؛

۳- برای مجانین و اشخاص غیررشید که جنون یا عدم رشد آن‌ها متصل به زمان صغر آن‌ها نباشد.

است. این ویژگی‌ها، تصمیمات حقوقی را به عنوان تجلی گاه حاکمیت قانون در نظام قضایی متمایز می‌سازد.

۱-۲-۲. کافی بودن و کیفیت استدلال و استناد در تصمیمات فنی حقوقی

تصمیمات اعمال فنی قانون (تصمیمات حقوقی تخصصی) از حیث ساختار استدلالی، دارای ویژگی‌های متمایزی هستند که آن‌ها را از تصمیمات صلاح‌دیدی متمایز می‌سازد. استدلال موضوعی این تصمیمات، خلاصه‌تر از استدلال موضوعی تصمیمات صلاح‌دیدی و استدلال حکمی این تصمیمات، وسیع‌تر از استدلال حکمی تصمیمات صلاح‌دیدی می‌باشد؛ حتی تصمیمات کمی و قیمتی نیز که نتیجه‌ای عددی ارائه می‌دهند، باید مستدل باشند و روش محاسبه، معیارهای مورد استناد و عوامل مؤثر در تعیین مقدار نهایی، در آن‌ها تشریح شود.

در این تصمیمات، استدلال موضوعی به صورت فشرده و مختصر ارائه و صرفاً به ذکر امور موضوعی اثبات‌شده اکتفا می‌گردد، بدون نیاز به تشریح مفصل شرایط و جزئیات، با انتقال سریع از واقعیات به تحلیل حقوقی. از سویی دیگر استدلال حکمی با تفصیل بیش‌تری از تصمیمات صلاح‌دیدی صورت می‌پذیرد و شامل تفسیر مواد قانونی مرتبط، تطبیق قواعد حقوقی بر موضوع پرونده، استنتاج منطقی از اصول حقوقی و استناد صریح به مواد قانونی و آرای وحدت رویه می‌شود. این شیوه تصمیم‌گیری، مزایای متعددی از جمله شفافیت در استنتاج حقوقی را به همراه دارد.

برای مثال در دعوای مطالبه خسارت ناشی از تأخیر تأدیه، ذکر خلاصه وقایع پرونده (تاریخ سررسید، میزان دین)، توصیف حقوقی (تعهد قراردادی)، استناد به ماده ۵۲۲ ق.آ.د.م و حکم به پرداخت خسارت با نرخ قانونی، نمونه بارزی از این رویکرد است که تعادل مطلوبی بین ایجاز در بیان وقایع، دقت در تحلیل حقوقی و شفافیت در استنادات قانونی برقرار می‌نماید.

تصمیمات اعمال فنی قانون (حقوقی تخصصی) با ارائه استدلالی جامع و سه‌بعدی، هم‌زمان سه معیار اساسی را محقق می‌سازند: از حیث حقوقی با تفسیر مواد قانونی و انطباق

با اصول کلی حقوقی، از حیث واقعی با ارزیابی ادله و انتخاب از میان راه کارهای قانونی و از حیث انصافی با برقراری توازنی عادلانه بین حقوق طرفین.

در این تصمیمات، تصمیم‌گیر با استدلال نشان می‌دهد چرا تصمیم متخذه، هم قانونی هم صحیح و در عین حال منصفانه است. فرض کنید دادرسی به وجه التزام گراف مطابق ماده ۲۳۰ قانون مدنی و رای وحدت رویه شماره ۸۰۵ حکم دهد. این تصمیم قانونی و صحیح است لکن منصفانه نیست. حال فرض نماییم دادرسی، مستند به ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی، به وجه التزام گراف حکم ندهد و صرفاً تا میزان نرخ مقرر بانک مرکزی دعوا را بپذیرد. این تصمیم مستند به مواد قانون، اشتباه و اما منصفانه است. چراکه امر حکمی قابل اعمال بر وجه التزام، ماده ۲۳۰ قانون مدنی است و نه ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی. حال اگر دادرسی بدون استناد قانونی، به وجه التزام گراف حکم ندهد، تصمیم وی غیرمستند (بدون استناد به مقررات)، صحیح و منصفانه است.

اگر استدلال حکمی تصمیم‌گیر ضعیف باشد، مشروعیت تصمیم زیر سؤال می‌رود و اگر استدلال موضوعی کفایت نکند تصمیم غیرمدلل خواهد شد. تصمیم‌گیر با استدلال خود می‌بایست مقام بازبینی را مجاب نماید که تصمیم، صحیح‌ترین انتخاب از بین انتخاب‌های قانونی است تا زحمات وی در اتخاذ تصمیم منصفانه با نقض تصمیم توسط مقام بازبینی هدر نرود.

استدلال این تصمیمات به ایجاد رویه قضایی پیشرو و پیش‌رفت حقوق و منصفانه‌شدن دستگاه دادگری کمک می‌نماید و می‌تواند ضعف قانون‌گذار در پیش‌بینی وضعیت‌های خاص را جبران و به یافتن راهی به انصاف برای حقوق‌دانان دنبال‌کننده رویه قضایی کمک نماید. این تصمیمات مستلزم مهارت قضایی در تلفیق قانون با انصاف و جبران خلأهای قانونی از طریق تفسیر خلاقانه است. در مقابل، استدلال ضعیف در این تصمیمات می‌تواند به خدشه‌دارشدن اعتبار دستگاه قضایی و هدررفت منابع دادرسی بینجامد، حال آن‌که استدلال قوی ضمن پیش‌گیری از این پیامدهای منفی، کارکردهای کلانی همچون توسعه دانش حقوقی، ایجاد تعادل بین ثبات حقوقی و انعطاف قضایی و هدایت قانون‌گذار در

اصلاح قوانین ناکارآمد را نیز به همراه دارد که همه این‌ها در نهایت، هنر والای قضاوت و تمایز دادرس مجرب از کارمند اجرایی را به نمایش می‌گذارد.

۲-۲-۲. کافی بودن استدلال و استناد در تصمیمات جهات قانونی معین

در تصمیمات با جهات قانونی معین، الزام به ارائه استدلال به حداقل می‌رسد و تصمیم‌گیر صرفاً ملزم به اشاره به ماده یا جهت قانونی مورداستناد است، بدون این‌که نیاز به توجیه یا تشریح دلایل تصمیم داشته باشد.^۱ در نظام‌های حقوق عرفی نیز اگرچه دادرسان می‌بایست حدود صلاحیت و مبنای قانونی اختیارات خود را مشخص می‌نمودند، اما الزامی به بیان استدلال حکم صادره یا ادله اثبات دعوا نداشتند؛ چراکه ماهیت تصمیمات احراز صلاحیت، به گونه‌ای است که اساساً مجال چندانی برای اعمال نظر یا تفسیر شخصی وجود ندارد و صرف تطبیق موضوع با شرایط مقرر در قانون کفایت می‌نماید.^۲ از منظر ساختاری، این تصمیمات در انتهایی‌ترین بخش طیف استدلال حقوقی قرار دارند؛ طیفی که در یک سو تصمیمات مبتنی بر صلاح دید قضایی و در میانه آن تصمیمات ناظر بر اعمال فنی قانون جای گرفته‌اند.

به فرض؛ قانون‌گذار، دادرس را مکلف نموده در صورت احراز شرایطی مشخص مانند امضای دو شاهد ذیل قرارداد اجاره، انقضای مدت قرارداد و واریز قرض الحسنه توسط موجر به حساب دادگستری، بدون درنگ دستور تخلیه عین مستأجره را صادر کند. در اتخاذ چنین تصمیمی هیچ گونه فضای مصلحت‌سنجی، تفسیر گسترده یا ارزیابی موردی به دادرس داده نشده است. وظیفه دادگاه در این‌جا صرفاً احراز مکانیکی و تطبیق عینی وقایع با فهرست شروط پیش‌بینی شده قانون است. بنابراین نیازی به تحلیل عمیق موضوعی، استعلام از مراجع تخصصی یا ورود به مباحثی مانند وضعیت معیشتی مستأجر وجود ندارد و صرف ذکر شرایط محقق شده و استناد به ماده یا مواد قانونی مربوطه برای صدور رای کفایت می‌کند. همچنین، به عنوان نمونه مطابق ماده ۳۵۰ قانون آیین دادرسی مدنی،

1. R (on the Application of the Asha Foundation) v the Millennium Commission [2003] EWCA Civ 88 (Court of Appeal of England and Wales).

2. M. Akehurst, "Statement of Reasons for Judicial and Administrative Decisions", The Modern Law Review, Vol. 33, No. 2, (1970), pp. 154-169.

در صورتی که سمت دادخواست‌دهنده در مرحله تجدیدنظر محرز نباشد، دادگاه، قرار رد دعوی نخستین را صادر و اعلام می‌نماید؛ بی آن‌که نیازمند بررسی ماهیتی باشد. توجه به این دسته تصمیمات می‌تواند در تحلیل مرز میان اختیارات ماهوی و اختیارات شکلی دادگاه و همچنین تبیین جایگاه دادرس به عنوان مدیر فرایند دادرسی نقش به‌سزایی ایفا کند.

۳. انواع تفسیر در تصمیمات صلاح‌دیدی و حقوقی

در حقوق ایران، رویکرد به تفسیر در تصمیمات قضایی بر اساس ماهیت و هدف هر دسته از تصمیمات، تفاوت‌های بنیادینی دارد. در تصمیمات صلاح‌دیدی، اصل بر به‌کارگیری تفسیر واقع‌گرایانه (غایت‌نگر) است؛ زیرا غایت این تصمیمات، تأمین مصالح شخصی و منافع عمومی است که از طریق قواعد ازپیش تعیین‌شده قانونی به‌طور کامل قابل پیش‌بینی و تحقق نیست. در چنین مواردی دادرس باید با در نظر گرفتن ملاحظات موردی و با اتکا به غایات حقوقی (مانند عدالت، انصاف و مصلحت عمومی)، تصمیم مقتضی اتخاذ و سپس با تبیین استدلال، آن را برای اصحاب دعوا، مراجع قضایی بالاتر و جامعه توجیه نماید. مثلاً دادگاه در احکامی مانند سلب حضانت طفل از مادری که دچار بی‌خانمانی (کارتن‌خوابی) است بیان می‌نماید: حضانت طفل توسط مادر طبیعی وی، مستقیماً بر سلامت جسمی و روانی کودک تأثیری منفی و مخرب خواهد گذاشت. در چنین شرایطی چشم‌انداز آینده و رشد این کودک، اگر بهتر از سرنوشت کنونی مادر نباشد، دست کمی از آن نخواهد داشت. بر این اساس و با تقدم مصلحت عالیه و غایت حمایتی کودک، دادگاه حکم به سلب حضانت از مادر و سپردن آن به شخص یا نهاد صلاحیت‌دار دیگر صادر و اعلام می‌نماید.

در مقابل در تصمیمات اعمال فنی قانون (تصمیمات حقوقی تخصصی)، اصل بر تفسیر متن محور است؛ چرا که قانون‌گذار با در نظر گرفتن مصالح اجتماعی و اصل پیش‌بینی‌پذیری حقوقی، قواعد کلی را تدوین نموده است. باین حال در موارد استثنایی که اعمال خشک و مکانیکی قانون به نتایج ناعادلانه می‌انجامد، قاعده انصاف می‌تواند مجوزی برای عدول از متن قانون و به‌کارگیری تفسیر واقع‌گرایانه باشد. مثلاً دادگاه در تعدیل وجه التزام گزاف

قراردادی استدلال می‌نماید: اصل حاکمیت اراده طرفین قرارداد، گرچه محترم است اما در برابر سد اخلاق حسنه، نظم عمومی و قواعد آمره مطلق نمی‌باشد. شرطی که مبلغی به وضوح نامتناسب با خسارت احتمالی تعیین کند، ماهیت اصلی خود به عنوان تضمین جبران خسارت را از دست داده و به ابزاری برای تحمیل ضرر غیرمنصفانه یا داراشدن بلاجهت تبدیل می‌شود. این رویه با قاعده لاضرر هم‌خوانی ندارد؛ بنابراین دادگاه در چارچوب صلاحیت تفسیری خود و با هدف تحقق عدالت معاوضی، این شرط را تا حدی متعارف و متناسب با خسارت قابل پیش‌بینی تعدیل می‌نماید تا توازن منصفانه‌ای بین آزادی قراردادی و انصاف برقرار گردد.

در خصوص تصمیمات با جهات قانونی معین، اصل بر پابندی به تفسیر متن محور است و استثنایی در این زمینه پذیرفته نیست؛ زیرا این دسته از تصمیمات به منظور حفظ نظم دادرسی و جلوگیری از تضییع حقوق اصحاب دعوا طراحی شده‌اند. اعطای اختیار صلاح‌دیدگی به تصمیم‌گیر در این موارد می‌تواند به نقض قواعد آمره و تضییع حقوق اشخاص بینجامد. مثلاً دادرس در حکم خود درج می‌نماید با عنایت به این که محل سکونت خوانده در محدوده صلاحیت محلی این دادگاه قرار ندارد، مستند به مواد ۲۶، ۲۷ و ۸۹ ناظر به بند ۱ ماده ۸۴ قانون آیین دادرسی، قرار عدم صلاحیت، به شایستگی دادگاه شهرستان ... صادر و اعلام می‌گردد.

این رویکرد نشان‌دهنده تعادل حقوق ایران میان انعطاف‌پذیری قضایی در تصمیمات صلاح‌دیدگی و الزام به رعایت حاکمیت قانون در تصمیمات فنی حقوقی و جهات قانونی معین است.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بازخوانی مبانی تصمیم‌گیری قضایی در حقوق ایران، به ارائه و تحلیل تقسیم‌بندی از تصمیمات بر مبنای معیار نوع اختیار تصمیم‌گیر پرداخت. یافته‌های تحقیق مؤید آن است که تمایز بنیادین بین تصمیمات صلاح‌دیدگی و تصمیمات حقوقی، نه تنها یک تقسیم‌بندی نظری بلکه چارچوبی تحلیلی- عملی است که می‌تواند ابهامات موجود در تصمیمات فرایند دادرسی، نظارت قضایی و ارزیابی کیفیت آرا را روشن سازد.

در یک‌سوی این طیف، تصمیمات صلاح‌دیدى قرار دارند که ذاتاً انعطاف‌پذیر، موردی و مصلحت‌محور هستند. در این تصمیمات، جوهره قضاوت، نه در انطباق خشک با متن قانون که در ارزیابی واقع‌بینانه اوضاع و احوال و تشخیص مصلحت فردی یا عمومی نهفته است. منطقاً استدلال مطلوب در این جا باید بر توجیه آن مصلحت‌سنجی متمرکز باشد و با ارائه مستندات عینی و کارشناسی (مانند گزارش‌های روان‌شناختی، پزشکی قانونی یا ارزیابی‌های اجتماعی)، شفافیت و قابلیت دفاع تصمیم را تضمین کند. نظارت مراجع عالی بر این تصمیمات نیز باید محدود و شکلی باشد و از جایگزینی صلاح‌دید مرجع بازبینی به جای مرجع نخستین که در تماس مستقیم با واقعیات پرونده است پرهیز نماید.

در سوی دیگر، تصمیمات حقوقی قرار دارند که بر حاکمیت قانون و تفسیر متنی استوارند. این دسته، خود به دو گونه متمایز تقسیم می‌شوند: تصمیمات اعمال فنی قانون که در آن‌ها دادرس با اختیار تفسیری کنترل‌شده‌ای، مناسب‌ترین قاعده را بر موضوع انطباق می‌دهد و استدلال وی باید نشان‌دهنده تفسیر منطقی، استنتاج حقوقی منسجم و استناد صریح به مواد قانون و اصول کلی حقوق باشد. در تصمیمات با جهات قانونی معین اما دادرس مجری بی‌واسطه اراده قانون‌گذار است و استدلال به اشاره محض به نص قانون تقلیل می‌یابد. نظارت بر تصمیمات حقوقی به‌ویژه تصمیمات اعمال فنی قانون، باید ماهوی و دقیق بوده و نظارت بر تصمیمات با جهات قانونی معین، نظارت شکلی می‌باشد.

نوع تفسیر قانون نیز تابعی از این تقسیم‌بندی است: تفسیر واقع‌گرا و غایت‌نگر، ابزار تصمیم‌گیری صلاح‌دیدى و تفسیر متن‌محور، سلاح تصمیم‌گیری حقوقی است؛ هرچند در موارد استثنایی، قاعده انصاف می‌تواند مجوزی برای عدول کنترل‌شده از متن قانون در تصمیمات حقوقی تخصصی باشد. مطالعه تطبیقی نیز نشان داد که تناسب میان گستره اختیار و شدت الزام به توجیه، اصلی پذیرفته‌شده در نظام‌های حقوقی پیشرفته است که حقوق ایران نیز می‌تواند با اقتباس آگاهانه، آن را در خدمت تحقق دادرسی منصفانه قرار دهد.

با توجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهاد‌های زیر در سه سطح تقنینی، قضایی و پژوهشی ارائه می‌گردد:

۱- پیشنهاد‌های تقنینی

تدوین آیین‌نامه یا دستورالعمل واحد استدلال‌نویسی قضایی: پیشنهاد می‌شود قوه قضائیه با همکاری اساتید حقوق و قضات باتجربه، آیین‌نامه‌ای روشن تدوین کند که به صورت ملموس، الزامات شکلی و محتوایی استدلال را برای هریک از انواع سه‌گانه شناسایی شده (صلاح‌دید، حقوقی تخصصی، حقوقی با جهات قانونی معین) مشخص نماید. این آیین‌نامه باید با مثال‌های عینی از هر دسته همراه باشد.

اصلاح یا تفسیر قوانین پراکنده: بازنگری در عبارات پراکنده و گاه مبهم قوانین (مانند «مستدل»، «موجه»، «مدلل») و یکسان‌سازی آن‌ها در قالب چارچوب پیشنهادی، از ابهامات عملی خواهد کاست.

۲- پیشنهاد‌های قضایی و اجرایی

آموزش تخصصی قضات: گنجاندن دروس یا کارگاه‌های عملی در برنامه آموزش قضات، با محوریت «تقسیم‌بندی انواع تصمیم و شیوه استدلال‌نویسی در هر کدام». این آموزش‌ها می‌تواند با استفاده از آرای مصوب و نقض‌شده واقعی انجام پذیرد.

تعدیل رویه نظارتی دیوان عالی کشور و دادگاه‌های تجدید نظر: پیشنهاد می‌شود مراجع عالی قضایی در تدوین رویه‌های قضایی و نظارت بر آرا، میان این سه نوع تصمیم، تفکیک قائل شوند. نظارت بر تصمیمات صلاح‌دید باید عمدتاً معطوف به رعایت تشریفات دادرسی و عدم سوءاستفاده از اختیار باشد، حال آن‌که در نظارت بر تصمیمات حقوقی (به‌ویژه نوع تخصصی)، دقت در تفسیر قانون، انسجام استنتاج، صحت استناد و منصفانه‌بودن نتیجه می‌تواند موردبازبینی دقیق‌تری قرار گیرد.

۳- پیشنهاد‌های پژوهشی

تعمیق مطالعات تطبیقی: انجام پژوهش‌ها در خصوص معیارهای سنجش کافی بودن استدلال در نظام‌های حقوقی مختلف (به‌ویژه نظام‌های در حال توسعه با چالش‌های مشابه) و امکان‌سنجی بومی‌سازی آن‌ها؛

پژوهش میدانی و آسیب‌شناسی: انجام تحقیق میدانی برای سنجش درجه اقناع‌بخشی آرای صادره بر اساس این تقسیم‌بندی و شناسایی آسیب‌های عملی استدلال‌نویسی کنونی از منظر وکلا، اصحاب دعوا و خود قضات؛

توسعه چارچوب به سایر مراجع: بررسی امکان تعمیم این چارچوب تحلیلی به تصمیمات مراجع شبه‌قضایی، اداری و حرفه‌ای (مانند کمیسیون‌های تخصصی، سازمان‌های تنظیم‌گر) که آن‌ها نیز با ترکیبی از صلاح‌دید و التزام به قانون مواجه‌اند. درنهایت به کارگیری این چارچوب، نه تنها به انسجام درونی نظام قضایی، پیش‌بینی‌پذیری نسبی آرا و اعتماد عمومی کمک می‌کند، بلکه هنر قضاوت را از سطح اجرای مکانیکی قانون به عرصه خردورزی، توجیه‌پذیری و مسئولیت‌پذیری عقلانی ارتقا خواهد داد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Hossein Davoodi

<https://orcid.org/0000-0002-2600-3176>

Mohammad Sharifzadeh

<https://orcid.org/0009-0006-0844-4628>

Lari

منابع

کتاب‌ها

- داودی بیرق، حسین، فلسفه، مبانی و شیوه‌های تفسیر آیین دادرسی مدنی، چاپ دوم (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۴۰۴).
- جعفری تبار، حسن، دیو در شیشه در فلسفه رویه قضایی، ویراست سوم (تهران: نگاه معاصر، ۱۴۰۰).
- شمس، عبدالم...، آیین دادرسی مدنی، جلد دوم، چاپ چهاردهم (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۲).

- نهرینی، فریدون، آیین دادرسی مدنی: فرایند دادرسی و صدور رای، جلد سوم، چاپ دوم (تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۴۰۰).

مقاله‌ها

- جواهرالکلام، محمدهادی و رسول کاظم‌زاده، «بررسی چرایی و چگونگی تعدیل وجه التزام قراردادی؛ قیام رویه قضایی در برابر قانون نامطلوب (با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه، انگلستان و اسناد بین‌المللی)»، تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی، دوره ۱، شماره ۲۶، (۱۴۰۴).
- داودی، حسین و محمد شریف‌زاده‌لاری، «اصل برابری سلاح‌ها با نگاهی تطبیقی به اسناد و رویه قضایی خارجی و آیین دادرسی مدنی ایران»، مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، دوره ۱۴، شماره ۳۳، (۱۴۰۲)، <https://doi.org/10.22034/law.2023.55236.3239>.
- محسنی، حسن، «مفهوم مرجع قضایی در نظام قضایی کشور»، حقوقی دادگستری، دوره ۷۶، شماره ۷۹، (۱۳۹۱)، <https://sid.ir/paper/137924/fa>.

آرای قضایی

- دادگاه عمومی حقوقی تهران، شعبه ۱۳، دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۸۰۲۲۷۳۰۰۲۹۹، (۱۳۹۵).
- دیوان عالی کشور، رای وحدت رویه شماره ۸۰۵، (۱۳۹۴).

سایت

- سامانه ملی آرای قضایی، مرکز تحقیقات قوه قضائیه، دسترسی‌شده در ۲۶ آذر ۱۴۰۳. <https://ara.jri.ac.ir>

References

Books

- Hart, H.L.A. *The Concept of Law*, 3rd ed. (Oxford: Oxford University Press, 2012).
- Schlössels, R. J. N. and S. E. Zijlstra, *Bestuursrecht*, 6th ed. (Deventer: Kluwer, 2012).

Articles

- Akehurst, M, “Statement of Reasons for Judicial and Administrative Decisions”, *The Modern Law Review*, Vol. 33, No. 2, (1970).
- Bingham, T, “Differences between a Judgment and a Reasoned Award”, *The Arbitrator*, Vol. 15, No. 2, (1997).
- Kirby, M, “Ex Tempore Judgments – Reasons on the Run”, *University of Western Australia Law Review*, Vol. 25, No. 2, (1995).
- Lacey, W, “Judicial Discretion and Human Rights: Expanding the Role of International Law in the Domestic Sphere”, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 5, No. 1, (2004).
- Liston, M, “Alert, Alive and Sensitive: Baker, the Duty to Give Reasons, and the Ethos of Justification in Canadian Law”, *The Supreme Court Law Review*, Vol. 26, No. 1, (2004).
- Opdebeek, I&S. De Somer, “Duty to Give Reasons in the European Legal Area, a Mechanism for Transparent and Accountable Administrative Decision-Making? A Comparison of Belgian, Dutch, French and EU Administrative Law”, *Rocznik Administracji Publicznej*, Vol. 9, No. 2, (2016).

Laws

- British Nationality Act 1981, c. 61.
- United States, Administrative Procedure Act, 5 U.S.C. § 557(c).

Cases

- Baker v. Canada (Minister of Citizenship and Immigration), [1999] 2 S.C.R. 817.
- Case 36/59, Präsident Ruhrkohlen-Verkaufsgesellschaft v High Authority, ECR 857 (European Court of Justice, 1960).

- Iacobucci and Cory JJ., Dissenting, “Dissenting Opinion in Baker v. Canada (Minister of Citizenship and Immigration)”, [1999] 2 S.C.R. 817, paras 78–81.
- Legault v Canada (Minister of Citizenship and Immigration), [2002] 4 FC 358 (Federal Court of Appeal).
- Public Service Board of New South Wales v Osmond (1986) 159 CLR 656 (High Court of Australia).
- Pure Spring Co Ltd v Minister of National Revenue, [1947] 1 DLR 501 (Exchequer Court of Canada).
- R (on the application of the Asha Foundation) v The Millennium Commission [2003] EWCA Civ 88 (Court of Appeal of England and Wales).
- R v Secretary of State for the Home Department, ex parte Fayed, [1997] 1 All ER 228 (Court of Appeal).
- Raad van State (Council of State) (Belgium), 12 February 1997, no. 64,486, Colleye.
- Shilendra Kumar v. Chief Secretary, Jharkhand High Court, W.P (S) No. 7522 of 2012.
- Sommerfeld v. Germany [GC], App no, 31871/96, (ECtHR, 8 July 2003).

In Persian

Books

- Davoudi Biraq, Hossein, *Philosophy, Principles and Methods of Interpreting the Code of Civil Procedure*, 2nd ed. (Tehran: Sahami Publishing Company, 2025). [In Persian]
- Jafaritabar, Hassan, *The Demon in the Bottle: On the Philosophy of Judicial Procedure*, 3rd ed. (Tehran: Negah-e Moaser, 2022). [In Persian]

- Shams, Abdollah, *Code of Civil Procedure*, Vol. 2, 14th ed. (Tehran: Mizan Publishing, 2004). [In Persian]
- Nahreini, Fereydoun, *Code of Civil Procedure: Litigation Process and Issuance of Judgment*, Vol. 3, 2nd ed. (Tehran: Ganj-e Danesh Publications, 2022). [In Persian]

Articles

- Javahreh-ol-Kalam, Mohammad-Hadi & Rasoul Kazemzadeh, "Examining the Reasons and Methods for Adjusting Contractual Penalties: Judicial Procedure Standing Against Undesirable Law (with a Comparative Study in French, English and International Law)", *Research and Development in Comparative Law* 1, No. 26, (2025). [In Persian]
- Davoudi, Hossein & Mohammad Sharifzadeh Lari, "The Principle of Equality of Arms with a Comparative Look at Foreign Documents and Judicial Procedure and the Iranian Code of Civil Procedure", *Contemporary Comparative Law Studies*, Vol. 14, No. 33, (2024), <https://doi.org/10.22034/law.2023.55236.3239>. [In Persian]
- Mohseni, Hassan, "The Concept of Judicial Authority in the Country's Judicial System", *Judiciary Law Journal*, Vol. 76, No. 79 (2013), <https://sid.ir/paper/137924/fa>. [In Persian]

استناد به این مقاله: داودی، حسین و شریف‌زاده لاری، محمد، (۱۴۰۵)، «چارچوبی برای گونه‌شناسی تصمیمات قضایی: دو گانه «صلاح‌دیدگی — حقوقی» و تحلیل معیارهای استدلال در آن، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۴، شماره ۵۴، ۱۸۳-۲۲۷.

doi: 10.22054/jplr.2026.90502.2982

Private Law Research is licensed under a Creative Commons NonCommercial 4.0 International License.